

GESCHIEDENIS VAN HET HOOGE VEEN

11

DE GOUDEN JAREN VAN DE
HOLLANDSE COMPAGNIEËN
(1643-1663)

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2012.

Niets uit deze uitgave mag worden openbaar gemaakt of vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

DE VIER ONDERCOMPAGNIEËN VAN DE HOLLANDSE COMPAGNIE

In 1643 werd de Hollandse Compagnie opgesplitst in vier kleinere compagnieën. Er werd niet verdeeld onder alle afzonderlijke participanten, maar er werd verdeeld tussen vier groepen participanten, zo blijkt zowel uit het scheidingscontract van 28 oktober 1643 als uit de notulen van 1 maart 1644¹. In het scheidingscontract had men het over Johannes Spiljeurs 'cum suis', Cornelis Willems Dedel 'cum suis', Pieter Joosten Warmont 'cum suis' en Johan van Baerle 'cum suis'. In de notulen van 1 maart 1644 had men het over Spiljeurs 'cum suis', Dedels 'cum suis', Warmont 'cum suis' en Schilperoort 'cum suis'. Er waren meerdere Dedels als participanten bij de Compagnie betrokken. De toevoegingen 'cum suis' achter de andere namen betekenen letterlijk 'en de zijnen'.

Zo zien we eind 1643 de Hollandse Compagnie uiteen vallen van één grote Compagnie in een overkoepelende organisatie met vier ondercompagnieën. De compagnie van de Dedels kennen we later als Schoonhovens Compagnie². Doordat Jan van der Meer zijn schulden aan de Compagnie niet kon voldoen, is zijn aandeel ook opgenomen in deze ondercompagnie. Het aandeel van Warmont 'cum suis' is het begin van Warmonts Compagnie. De basis van deze ondercompagnie werd in 1631 en 1635 gevormd door de venen van oud-burgemeester van Leiden Christoffel van Nieuwenhoven en zijn familie, waaronder diens schoonzoon Pieter Joosten Warmont. De venen en gronden van Spiljeurs 'cum suis' werden later eigendom van Mr. Cornelis Sinapius uit Amersfoort. Ze werden nadien bekend onder de namen van volgende eigenaren als Cools Compagnie en de De Vrieze Compagnie. Daarmee hebben we de drie grote compagnieën genoemd, zoals we die nogal eens in publicaties aantreffen. Maar ook die drie compagnieën zijn maar een fase geweest, omdat ook die op hun beurt weer uit elkaar zouden gaan vallen.

Het vierde aandeel, dat van Mr. Willem Schilperoort 'cum suis' of Johan van Baerle 'cum suis' (beiden traden als vertegenwoordigers op) is slechts tijdelijk onder een afzonderlijke compagnie geweest. De eigendommen gingen later over op de participanten van de andere drie ondercompagnieën³. De groep veeneigenaren rondom Johan van Baerle zetelden voornamelijk in Amsterdam. De Amsterdamse Compagnie, zo mogen we haar wel noemen, gezien de zelfstandige positie binnen de Hollandse Compagnie en gezien de zelfstandige werkwijze op het veen. Ook deze compagnie kreeg zijn venen en ondergronden bij de veenscheiding van 28 oktober 1643. Daar werd de compagnie als volgt omschreven: *“Mijn heer Johan van Baerle, met de weduwe van Samuel Becker zijn zuster, en David van Baerle zijn broeder met XLC morgen, met mede Willem en Kornelis van Schilperoort en de kinderen van Jan van Schilperoort met CL morgen en zulks te samen met 595 morgen.”* De compagnie was dus 595 morgen groot. Bij genoemde scheiding was Johan van Baerle de vierde vertegenwoordiger. We zien hem straks ook nog terug. De vierde partij bij een kleinere turfscheiding van 1644 werd vertegenwoordigd door Mr. Willem van Schilperoort. Dat ook Johan van Baerle bij de Amsterdamse Compagnie hoorde wordt nog eens bevestigd als we op 1 augustus 1645 in de notulen van de Hollandse Compagnie⁴ diverse spullen in de boomgaard van Grote Reijndert Prijs, de turfmakelaar uit Zwartsluis, zien verdelen. De delers heten dan Spiljeurs, Dedel, Warmont en Baerle.

De familie Van Baerle was schoonfamilie van de bekende dichter, diplomaat, geleerde en componist Constantijn Huygens. Deze was in zijn tweede huwelijk getrouwd met Suzanna van Baerle. Samuël Beckers, de vader van Daniël Beckers, was getrouwd met Jacomina van Baerle. De Amsterdamse Compagnie, voornamelijk gegroepeerd rond de familie Van Baerle en aanhang,

was vaak niet vertegenwoordigd op de vergaderingen van de Hollandse Compagnie te Leiden. De participanten onderhielden voornamelijk schriftelijk contact. Bij belangrijke besprekingen stuurden ze een afgevaardigde, wat nogal eens Daniël Beckers was. Ook de venen van Cornelis Martsen Pronck hoorden bij deze groep. Ze waren in 1650 in handen van Jan Cornelis Pronck, zijn zoon, zo kunnen we opmaken uit de notulen van de compagnie. Ook oude Claas Willems van Tol werd dat jaar genoemd als Amsterdamse participant, in de notulen van 21 maart 1650.

De Amsterdamse Compagnie was ook vertegenwoordigd in de directie van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen, al wordt dit nergens zo met naam genoemd. Het blijkt echter uit de verdelingen van de directeursposten. Zo lezen we in de notulen van de Algemene Compagnie van 6 maart 1644⁵: *“Dat de Weledele Heer van Echten met zijn broeder en zwager, oom en neven, voor 27 kavelen, en de heren Hollandse participanten voor 23 kavelen jaarlijks van elke zijde zullen stellen 2 en 3 directeuren, de Weledele Heer van Echten en zijn successeuren aan zijn zijde een zal zijn, welke volgende voor de aanstaande heren tot directeuren verkoren zijn, van de zijde van de Weledele Heer van Echten cum suis, de zelfde Weledele Heer van Echten, mitsgaders de Weledele heer Henrick Schaap, en van de zijde van de Hollandse Participanten de Edele Gerrit Huijgens van Hoogeveen, Cornelis Willems Dedel en Davidt Becker.”* Laatstgenoemde was deelgenoot in de Amsterdamse Compagnie. Later zijn andere Amsterdammers directeur.

De ondergang van de Amsterdamse Compagnie en het opnemen van hun venen door derden, had onder meer te maken met het gebrek aan interesse dat ze op den duur voor hun bezittingen toonden. Veen was in feite levend goud. Men kon er flink wat aan verdienen, maar moest wel doorlopend blijven investeren en belastingen, ‘ommeslagen’, betalen voor uitgevoerd gemeenschappelijke arbeid aan de opgaanden of de Hoogeveensche Vaart. Wanneer men niet actief met het bezit bezig bleef, en geen arbeiders meer aantrok om turf te graven, leverde het niets meer op, maar bleven de ‘ommeslagen’ zich wel opstapelen. De andere participanten hielden nauwlettend in de gaten hoe hoog de schulden werden. Ze mochten de waarde van het veen en de ondergrond niet te boven gaan. Voor het zover was, werd met de eigenaar goedschiks of kwaadschiks een regeling getroffen. In de praktijk hield dat dan in dat de venen door de andere participanten werden overgenomen.

Zo verging het ook de venen van de familie Schilperoort. De Dieu meldde 11 november 1664 op een vergadering van de Hollandse Compagnie dat hij Schilperoort had gesproken, aangaande de betaling van zijn ‘ommeslagen’. Schilperoort had 50 morgen in eigendom. De Dieu had als antwoord van Schilperoort gekregen *‘dat hij zich zijn 50 morgen niet meer aantrok, maar zeide het zelve verkocht te hebben.’* Hij zou dus niet eens meer eigenaar zijn. De nieuwe eigenaar was een zekere Ruffel. Er werd toegewerkt naar een inbeslagname van het bezit. In de notulen van 15 november 1666 vinden we namelijk dat halve kavel van Van Ruffel of Schilperoort geëxecuteerd zal worden. Alle papieren zullen opgestuurd worden, om de rechtsvordering te kunnen dienen. De weduwe van Van Ruffel heeft getracht dit te voorkomen, door uitstel van betaling bij de Compagnie aan te vragen. Ze kreeg 27 maart 1667 dit uitstel *‘tot komende pasen’*. Maar inbeslagname was niet meer te voorkomen.

De invloed van de Amsterdamse factie binnen de Hollandse Compagnie was uiteindelijk al zover geslonken, dat ze enige jaren geen directeuren meer hadden binnen de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen. Op de 6de juli 1667 werd door de Hollandse afgezanten te Leiden gerapporteerd dat de directeuren van de Algemene Compagnie voor 1667 geworden waren: de heer Ritmeester

van Echten (voor het Huis te Echten), Proost Bentinck (Bentincks Compagnie), Dedel (Schoonhovens Compagnie), Sinapius (Cools Compagnie c.q. De Vrieze-Compagnie) en Van der Maersche (Warmonts Compagnie). De compagniesnamen werden nog niet gebruikt in deze periode, maar de facties bestonden dus al wel. Er waren echter nog steeds Amsterdamse participanten. Ds. Johannes Korbach uit Amsterdam kwam 5 juni 1666 namens de Amsterdammers op een vergadering te Leiden. Hij bracht het ook weer tot directeur van de Algemene Compagnie van de 5000 morgen. Als zodanig tekende hij notulen van deze compagnie in 1670 en 1671. De 14de februari 1672 was ds. Johannes Korbach nog aanwezig op een vergadering van de Hollandse Compagnie te Amsterdam. Als in de naweeën van de oorlog van 1672 de Hollandse Compagnie in grote financiële moeilijkheden komt, lijken de Amsterdammers zich volledig terug te trekken. Bij de grote veenscheiding van 1679 zijn ze helemaal verdwenen.

GEZAMENLIJK BELEID RONDOM DE MEIERS

De veenscheiding van 1643 kon doorgang vinden, doordat men een reglement voor het omgaan met de meiers overeen kwam. Omstreeks 1650 woonden de vaste bewoners van het gebied op de oostkant van de huidige Alteveerstraat, op de noord en de zuidkant van de Schutstraat en aan beide zijden van de Hoofdstraat⁶. Er stonden enkele woningen in het Pesserveld en 'Achter de kerk', de omgeving van de Grote Kerkstraat ten oosten van de kerk, maar verder nog nergens. Over het merendeel van deze bewoners en hun huizen is niets bekend. Alleen van de meiers van de Hollanders weten we wat meer. Deze woonden op de oostkant van de huidige Hoofdstraat, ten zuiden van de Van Echtenstraat. Aan het Haagje en de Boekweitenstoot woonden nog geen meiers, behalve de schaapherder. De meiers van de Hollanders hadden zich in 1643 verenigd, zo krijgen we de indruk uit de aanhef van het reglement van 1643. Ze deden gezamenlijk de Hollanders een voorstel, waar deze mee akkoord gingen.

Het reglement laat zien dat men nog voornamelijk werd uitbetaald in natura. Men kreeg een stuk veen toegewezen om af te graven, en stond een deel van de opbrengst af ter compensatie. De rest van de turf was het loon voor hun arbeid. Hoe harder je werkte, hoe groter het gezin of hoe meer mensen je voor jezelf liet werken, hoe meer inkomsten. Wie de greppels in het boekweitenland ieder jaar een steek zou verdiepen, en zo langzamerhand een wijk zou graven, had het hele stuk boekweitenland gratis in gebruik. Wie dat niet deed, moest een deel van de oogst afstaan als huur. Men mocht alleen boekweitenland van de Hollandse Compagnie aannemen, en niet dat van andere compagnieën of veenbezitters op Echtens Hoogeveen. Zo voorkwam men dat de arbeiders en meiers twee heren zouden gaan dienen. Hoe lang dit reglement geldig is geweest, is niet bekend. Nadien werden er in overleg met andere hoofdparticipanten van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen nadere afspraken gemaakt, geldend voor heel Echtens Hoogeveen. Het reglement voor de meiers van de Hollandse Compagnie van 5 januari 1643:

"Is geresolveerd te schrijven dat de participanten de condities door de meiers voorgesteld aannemen, en dat de meiers al te samen in haar huur zullen continueren, waarvan de condities zijn deze:

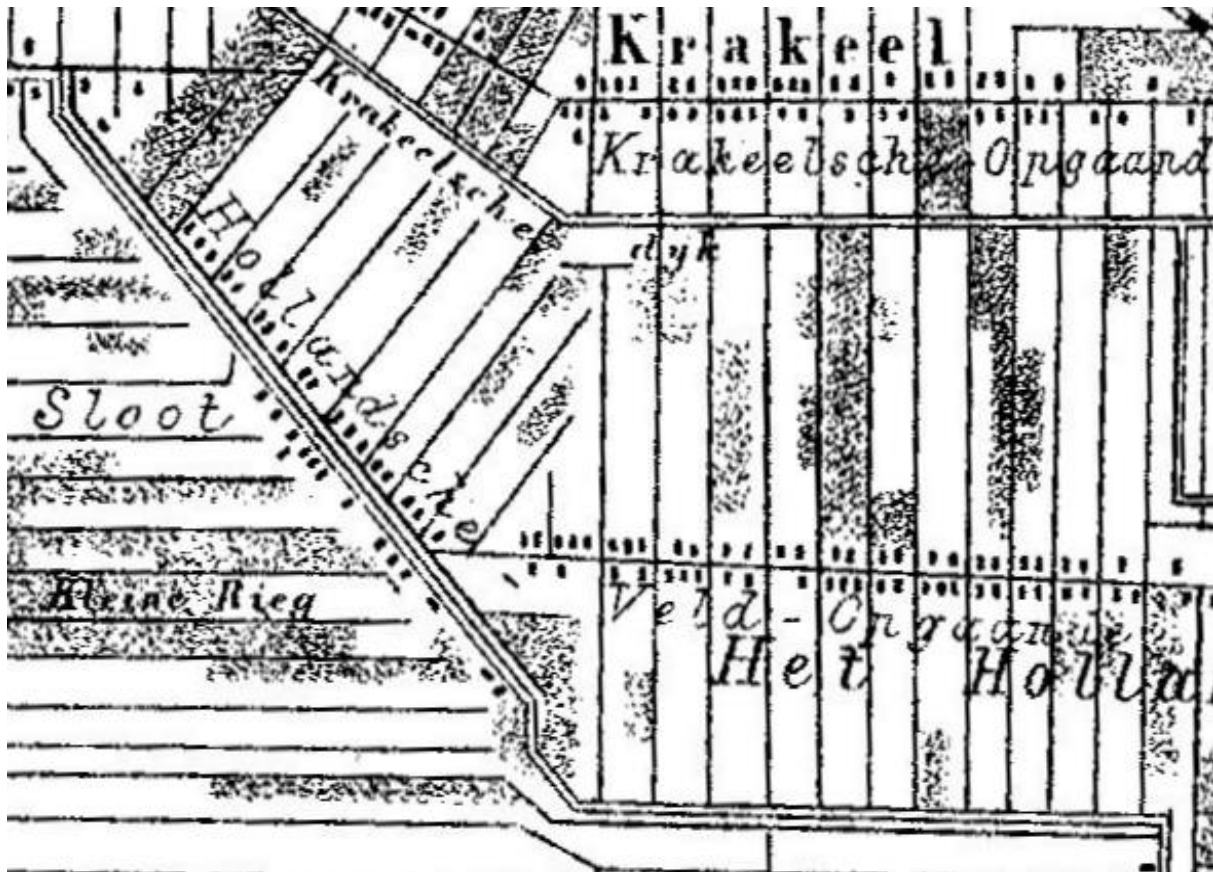
1. Dat de meiers zullen van elk evenveel graven zwart, splinter en grauwe, en dat de participanten zullen genieten 1/3e zwart, 1/4e splinter en 1/4e grauwe.

2. *Dat de heren in de graaftijd geld zullen verschieten op de arbeid, behoudende haar recht op de turf, als voor dezen.*
3. *Dat de meiers het boekweitenland vrij zullen hebben zonder garstdeel, mits dat zij de greppels alle jaren een steek zullen verdiepen, en die zulks niet doet, dat die zijn garstdeel zal moeten geven.*
4. *Dat de meiers zelf een boekweitenloot zullen maken, in en naast die landen die men haar zal aanwijzen.*
5. *Dat de meiers zoveel turf zullen graven als door de opziener geacht zal worden oorbaar te wezen, om droog te kunnen brengen.*
6. *Dat de meiers zullen voor haar zelf vrij brand mogen graven, daar zij door de opziener zullen aangewezen worden.*
7. *Eindelijk dat niemand zal in andere landen boekweitenland aannemen als in de landen (die) de Compagnie toekomen."*

EEN MOEILIJKE START VOOR CORNELIS LEENDERS

Cornelis Leenders werd 21 december 1643 aangesteld als nieuwe penningmeester, c.q. rentmeester, met ingang van 1 januari 1644. Zijn taak zou bestaan uit het toezicht zou houden op de gezamenlijke werken, zoals de Hooogeveensche Vaart en sloten, aflevering van de gemeenschappelijke turf, uitvoeren wat in het concept van scheiding van de venen was geregeld, hij zou penningmeester op gezamenlijke kosten zijn voor de particuliere veeneigenaren welke na de scheiding van de venen (eind 1643) het gebied in eigendom hadden, erop toezien dat de afgegraven turfvelen werden 'toegemaakt', en opzicht en orde houden op de verhuurde boekweitenlanden, de opgaanden, meren en meergreppels. Het waren de taken waarin Jan Lijcken hem in opdracht van de Hollandse Compagnie al had ingewerkt, zodat hij goed voorbereid aan de slag kon. Cornelis Leenders ontving voor zijn werk *'een somma van vier honderd vijftig gulden, vrije huishuur in het gemene huis, vrije brand voor hem en voor zijn huishouding, de opbrengst van de tuin, dezelve daarvoor onderhoudende'*. Er was ook sprake van wederzijds geheim te houden condities, waarop hij aan de slag zou gaan. Cornelis Leenders zou verder het 'gemene huis' gaan betrekken, de ambtswoning van de penningmeester, op de hoek van het Haagje en de huidige Hoofdstraat. Jan Lijcken moest een ander onderdak zoeken.

Dat er al geloot was tussen de participanten, en de scheiding van het veengebied dus al een voldongen feit was, blijkt ook uit de notulen van 2 februari 1644. Er is daar sprake van *'gedane of nog te doene loting'* volgens welk turf gescheiden diende te worden. Er werd die dag besloten *'dat Dr. Gomarus met Camphuijsen en Cornelis Leenders zullen taxeren van het veen liggend op het 2de en 3de Blok, de grauwe voor niet, splinter drie lasten, tegen 2 lasten zwart, en volgens dien de verdeling van de gezegde landen, deling afleggen, en naar gedane, of nog te doene loting te scheiden.'* Hoewel men hier spreekt van veen, moet het gaan om gedroogd veen (turf), want men maakt onderverdelingen in turfnamen. Dat kan onmogelijk bij nat veen, dat nog afgestoken moet worden. Het is de eerste keer dat we de blokverdelingen genoemd vinden, en de eerste keer dat de naam Tweede Blok (nu Wolfsbos) genoemd wordt. Dit moet terug gaan om de kaarten, waarmee de venen gescheiden werden. Het Derde blok moet een oude naam geweest zijn van het gebied ten zuidoosten van het Tweede Blok, waar toentertijd blijkbaar ook al enige turf gegraven werd, en wat nog onverdeeld was gebleven. Later kreeg dit Derde Blok, na een nieuwe grondscheiding, gedeeltelijk de naam Triangel, en werd het oostelijke deel het Vierkante Blok genoemd.

gebruikelijke financiële overleg, het ging ook over het ongeloof in de venen dat Jan Lijcken geen penningmeester meer zou zijn. Cornelis Leenders keerde terug naar Echtens Hooge Veen met drie brieven. Er werd namelijk besloten *'Cornelis Leenders twee missieven mee te geven, een aan Jan Lijcklaessen, en een aan de meiers, waarmee haar bekend gemaakt wordt dat Cornelis Leenders door de Compagnie wordt geautoriseerd als penningmeester van de participanten. Item een missive aan Reijndert Prijs, dat hij voortaan met Cornelis Leenders zal te doen hebben, zowel in het aannemen van de praamschuivers, ontbieden van turf en dergelijke.'*

Als zelfs Jan Lijcken het aanstellen van Cornelis Leenders al niet heeft willen geloven, zal hij ook het rentmeestershuis nog niet verlaten hebben, wat voor de meiers een teken was dat Jan nog de baas was. Tussendoor speelde voor de participanten ook nog het probleem van de dood van de Roelof van Echten (20 november 1643) en het overleg met diens erfgenamen. Het was een moeilijke periode, met veel onduidelijkheden. Jan Lijcken had zelfs geen gehoor gegeven aan de opdracht, eind 1643 gegeven, om de rekening op te sturen naar Leiden, noch was hij er zelf naar toe gegaan om dit af te handelen. Blijkbaar weigerde hij ook om de boekhouding over te dragen aan Cornelis Leenders. Op 1 maart 1644 kregen namelijk Pieter Joosten Warmont, Nicolaas Dedel en Franciscus Gomarus de opdracht van de Compagnie om naar het veen te trekken, en daar onder meer de rekening van Jan Lijcken na te zien, en deze ter plaatse te sluiten. Turfmakelaar Reindert Prijs van de turfmarkt in Zwartsluis had het blijkbaar niet geweigerd, want Camphuijsen zou diens boekhouding enkel nazien. Camphuijsen was dus de vierde man die afreisde naar Drenthe. Dezelfde Camphuijsen zou later rentmeester worden. Een vier man sterke delegatie van participanten op het veen was iets bijzonders. Het geeft aan hoe groot de belangen en de spanningen waren. De Hollandse heren waren 8 maart 1644 nog even bijeen, te Leiden, en

besloten de donderdag erop te vertrekken, 's morgens, over land. De 25ste maart waren de vier heren terug, met een uitgebreide rapportage. De boekhouding van Jan Lijcken was afgesloten. Er was voor de Compagnie een schuld opgebouwd, welke de participanten nog individueel moesten voldoen, van f 1451,5,8. Veertien honderd een en vijftig gulden, vijf stuivers en acht penningen. Het is het eerste punt van de dertien onderwerpen die ter tafel komen, die alle betrekking hebben op het ene bezoek aan de venen. Het ging onder meer over de verpachting van verlaten in de Hoogeveensche Vaart, het repareren ervan, zakelijke regelingen in verband met zakelijke geschillen met de erfgenamen Van Echten, en meer dingen die wel de Compagnie, maar niet direct het Hollandsche Veld betreffen.

Dat al het werk voor een penningmeester in zijn eentje toch wel wat veel was, is de participanten wel duidelijk geweest. Het was naar aanleiding van dit bezoek aan het veen dat penningmeester Cornelis Leenders voor de aflevering van turf een assistent mocht aanstellen. Hij heette Meester Albert. Dat meester Albert het voorvoegsel 'meester' had gekregen, wijst erop dat hij al als veenmeester actief was voor een van de ondercompagnieën van de Hollandse Compagnie. We lezen dat op 25 maart 1644 Cornelis Leenders het verzoek krijgt Meester Albert aan te nemen als assistent *'voor vijftig guldens, om hem te assisteren in het afleveren van de turf'*. Misschien dat het anders was gelopen als Jan Lijcken ook al was geassisteerd, en dan niet door een mannetje van de Hollandse participanten, maar door een door hem zelf aangenomen personeelslid? Meester Albert was in dienst van mei 1644 tot 1645. Hij deed zijn werk, maar ving aanvankelijk bot als het om betalen ging. De Compagnie besliste 24 februari 1645, toen Cornelis Leenders namens Meester Albert vroeg om tot betaling over te gaan, dat de Compagnie de helft van de vijftig gulden zou betalen, en dat de andere helft door Cornelis Leenders zelf betaald moest worden.

Om ervoor te zorgen dat de meiers voldoende werk zouden houden, kreeg Cornelis Leenders 3 mei 1644 opdracht *'de ploegen te verminderen, het vreemde volk te laten gaan, en de inwoners aan die ploegen samen te voegen.'* Door deze opmerking weten we met zekerheid dat er 'vreemd volk' in de kolonie aan het werk was, seizoenarbeiders. Waar ze vandaan kwamen? In deze periode was de behoefte aan arbeiders nog niet zo groot. Voor 1642 berekenden we zes ploegen turfgravers en een behoefte aan personeel voor de Hollandse Compagnie van 40-50 mensen in het hoogseizoen⁷. Hier zijn we dan twee jaar verder, maar niets wijst erop dat het beeld opmerkelijk snel veranderde. We zien alleen maar gestaag doorgroeiende processen in het notulenboek. Het idee is dan ook dat de 'vreemde' werknemers, de mensen die niet in vaste dienst waren, een groep vormden die niet groter geweest zal zijn dan hooguit de helft van het totale personeel, enkele tientallen mensen. Een groep van dergelijke omvang kan voor een belangrijk deel gewoon uit Drenthe en het aangrenzende gebied van Overijssel afkomstig zijn geweest. De seizoenarbeiders hadden ontslag. De vaste arbeiders, woonachtig op het veen zelf, konden daardoor aan de slag blijven. De meiers mochten ook nog turf voor zichzelf houden, zo lezen we. Hen werd toegezegd *'om de leste kuil van het nieuwe opgaande voor haar zelve uit te graven'*. Het traject van het Hollandscheveldse Opgaande was blijkbaar bijna afgegraven, wat het veen betreft, en het laatste stuk was voor de meiers. We komen hier nog op, als we de waterwerken bezien.

In de notulen van 25 maart 1644 lezen we: *'Doornbosch verzoekt een koetje hoger op in het veen.'* Een koetje extra. Het verband wordt duidelijk als we in de notulen van 27 februari 1645 lezen dat op het land achter de huizen aan de Eerste Wijk (Hoofdstraat) niet meer dan zeven koeien gehouden mogen worden, in plaats van acht. Het koetje van schaapherder Doornbosch werd buiten het dorp geweid, in de huidige Wolfsbos. Los daarvan waren er 8 koeien in het weiland ten

oosten van het dorp. Dat was er blijkbaar één te veel voor de beschikbare hoeveelheid weiland. De reden daarvan was de grote droogte van 1644, waardoor de bevolking en het weiland flink schade had geleden. De meiers mochten vanaf 27 februari 1645 nog maar zeven koeien houden, op land van de Compagnie, welke voor de oude prijs geweid konden worden. Men huurde de mogelijkheid om een koe te mogen weiden. Daar stond dan wel tegenover dat de meiers zonder enige vergoeding de mest die van hun eigen koeien kwam over het weiland moesten strooien. Ook hun eigen poeptonnetjes en vruchtbare vuilnis moesten ze als tegenprestatie over het land verdelen. Mocht de oude huurprijs van het land een probleem zijn, dan kreeg Cornelis Leenders de vrijheid om eventueel twee goudgulden te korten, als compensatie van de door de droogte ontstane schade. Door deze informatie weten we dat al voor 1644 de later zo bekende meervoudige beroepsuitoefening ontstaan was. Men werkte als veenarbeider of schipper, deed aan landbouw (eerst vooral op het veen, later ook op de grond) en hield vee. Al deze inkomsten samen maakten het bestaan aantrekkelijk genoeg om in de venen te blijven wonen.

Jan Lijcken was ook op het veen gebleven en ging door als zelfstandig vervener en veehouder. In april 1644 sprak de Compagnie enkele malen over het door hem gebruikte weiland, dat hij aanvankelijk in huur had. Men besloot echter geheel afstand van dit land te doen, inclusief twee jaar achterstallige huur, de op het land gebrachte mest, aarde en wat nog meer voor het in cultuur brengen van de ondergrond nodig was geweest, voor een bedrag van f 350,-,-. Dit bedrag zou Jan moeten betalen op Allerheiligendag. Het was hem ook toegestaan om eigen turf naar de turfmarkt te Zwartsluis te laten vervoeren, daar door Reindert Prijs te laten verkopen en - als er geen plaats genoeg was op het marktterrein - deze op te zetten op de boomgaard. Gezien de achterstallige huur mogen we aannemen dat Jan Lijcken en de Hollandse Compagnie na het ontslag als rentmeester in onmin hadden geleefd.

Deze regeling, waarbij hij weiland kocht en toestemming kreeg om de turfmarkt te gebruiken, bracht Jan en de Compagnie weer in het reine. Maar goed liep het niet. De 11de maart 1645 was de Compagnie van mening dat men Reindert Prijs zou moeten schrijven over de samenwerking met Jan Lijcken. We lezen: *'Is geresolveerd aan Reijndert Prijs te schrijven dat hij voortaan niet zal toelaten dan Jan Lijcklaessen daar met enige pramen komt aanleggen veel min turft op doen, en dat hij alle mogelijke devoiren doet om zijn restanten te innen.'* De tekst is niet zo duidelijk, maar het lijkt erop dat Jan nog schulden had bij Reindert Prijs van door hem verkochte turf, welke Reijndert moest zien te innen. Het lijkt erop dat Reindert van mening was dat Jan bewust minder turf bij hem had opgegeven dan hij in werkelijkheid voor hem had verkocht, zodat Jan hem minder makelaars geld had betaald dan waar hij recht op had. Aan de andere kant maakt de situatie duidelijk dat ook particulieren afspraken konden maken over het gebruik van de turfmarkt in Zwartsluis.

Hoe onzeker de baan van penningmeester/rentmeester van de Hollandse Compagnie was, had Cornelis Leenders inmiddels ook ervaren. Hij was aangenomen op jaarbasis, van 1 januari tot 1 januari, en had blijkbaar begin 1645 niets gehoord over verlenging van zijn contract. In februari 1645 was de Compagnie in overleg met hem, op basis van een voorstel zijnerzijds. Hij was op dat moment te Leiden. Cornelis was van mening dat hij de Compagnie kon blijven dienen, op basis van de zelfde condities van voorgaande jaren, mits hij bij zijn afwezigheid een ander op zijn kosten zou mogen aanstellen voor dit werk. Cornelis Leenders wilde dus opnieuw een assistent. De heren van de Compagnie dachten daar anders over. Cornelis Leenders kon een afspraak maken voor een half jaar, ingaande 1 maart 1645. Daarna zou de Compagnie geheel vrij zijn om te zien

of ze hem aan zouden willen houden. De werkzaamheden van voor 1 maart waren al met al voor Cornelis' eigen portemonnee geweest. Hij zou voor dat half jaar werk geen vast salaris ontvangen, maar moeten werken op basis van provisie. Cornelis Leenders heeft het werk aangenomen, op de condities van de Compagnie. Hij had weinig keus.

Hij moest naar aanleiding van de vergadering daarna, de 24ste februari 1645, ook nog eens slikken dat hij het halve salaris moest betalen van zijn tijdelijke assistent uit 1644, Meester Albert. Omdat hij op provisie werkte, en niet meer onder de oude condities was aangenomen, had hij ook niet meer het vrije gebruik van de woning van de Compagnie en alles wat daarbij hoorde. Op 11 maart 1645 besliste de Compagnie dat Cornelis Leenders de sleutel van de schuur moet inleveren. Als hij dat zou weigeren, zou men een nieuw slot op de schuur zetten. In de schuur zaten de duiven van de Compagnie. Jan Lycken had duiven en eieren mogen eten, Cornelis later ook, maar dat was nu afgelopen. Toen het half jaar werk als rentmeester achter de rug was, bleef een nieuwe aanstelling uit. Cornelis Leenders is nadien weer naar Leiden vertrokken, zo lezen we tussen de regels door in de notulen van de Compagnie. Hij moet als rekenaar goed zijn geweest, want hij kreeg 20 mei 1646 samen met Mr. Jan van Camphuijsen, hoofdparticipant van de Hollandse Compagnie, de opdracht om naar het veen te vertrekken. Dit keer om de algemene rekening na te zien van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen. Zo kwam het ook min of meer tot een overdracht van kennis tussen Cornelis Leenders en de nieuwe rentmeester van de Hollandse Compagnie. De situatie maakt daarnaast duidelijk dat er volop overleg was tussen Cornelis en de Compagnie. Van een langdurig conflict, zoals bij Jan Lijcken speelde, was geen sprake. Chirurijn Mr. Jan van Camphuijsen zal in de tweede helft van 1645 de rentmeesterswoning op de hoek van het Haagje betrokken hebben. Hij werd de nieuwe rentmeester van de Compagnie.

ONDER RENTMEESTER JAN VAN CAMPHUIJSEN

In de zomer van 1646 was het blijkbaar moeilijk om de meiers voldoende werk aan te bieden. De Hollandse Compagnie besprak deze kwestie en kwam tot een opmerkelijke oplossing. De Compagnie besloot 3 juli 1646 dat een meier, woonachtig in een huis van de Hollanders, wanneer hij niet voldoende werk meer zou hebben, hij eerst naar de rentmeester of de veenmeester van de Heer van Echten moest gaan, om daar naar werk te vragen, alvorens hij gerechtigd zou zijn om aan het werk te gaan bij iemand buiten het gebied van de Compagnie van de 5000 Morgen. Voor de meiers in woningen van de Heer van Echten gold iets soortgelijks: eerst naar de rentmeester en de veenmeesters van de Hollandse Compagnie om werk, dan pas werk zoeken buiten het gebied. Het woord veenmeesters staat ook in de notulen in het meervoud. Er waren er toentertijd meerdere werkzaam in het gebied van de Hollandse Compagnie, omdat deze niet meer in algemene dienst waren, maar in dienst van de onder-compagnieën. Iedere onder-compagnie kon in principe een eigen veenmeester aanstellen. Hun namen zijn ons slechts bij uitzondering bekend. Het besluit van 3 juli 1646 is in die zin opmerkelijk omdat het zo concreet aangeeft dat er ook op het Hoogeveen weer volop samenwerking was tussen de Hollanders en de familie Van Echten. Na de dood van Roelof van Echten en de nieuwe start met Johan van Echten was alles veranderd.

Een rentmeester had financieel gezien een zware taak op zijn schouders. Hij werd daar hoofdelijk voor verantwoordelijk gesteld. Op 30 april 1648 werd Jan van Camphuijsen weer aangenomen

voor het lopende jaar 1648, maar kreeg wel een nieuwe voorwaarde te aanvaarden. Hij moest iemand voor zichzelf borg laten staan, voor een som van 2300 Caroli guldens. Voor elke kavel was dat 100 gulden, en een gulden voor elke morgen die de Compagnie in eigendom had. Als hij financieel niet uit kwam met zijn beheer en zijn eindrekening, zou de Compagnie geen schade leiden, en werd rentmeester Jan persoonlijk aangepakt. Normale investeringen en tegenvallers waren natuurlijk voor de participanten zelf. Mr. Jan van Camphuijsen beloofde dat hij Reijndert Reijnderts Prijs, alias Kleine Reindert, als borg zou stellen. De rentmeester kon dat jaar aanblijven en zou daarvoor ontvangen een salaris van f 300,-. Tenminste, zo werd besloten. Mr. Jan van Camphuijsen had geen rekening gehouden met een mogelijke weigering van Kleine Reindert.

Kleine Reindert dacht er niet aan om borg te gaan staan voor de rentmeester. Als de 27ste juli 1648 de Hollandse heren bijeen zijn om de kwestie te bespreken, verwoordt men het zo in de notulen waarom Reindert geen borg wilde zijn: *'ter oorzake hij in de handelingen van Mr. Jan zelfs geen goed contentement nam, om redenen bij hem mondeling verhaalt.'* Kleine Reindert had bezwaar tegen de handelwijze van de rentmeester. Dit bezwaar was zodanig - jammer dat het niet op papier werd gezet! - dat de heren participanten besloten rentmeester Jan van Camphuijsen per direct te ontslaan. Geschreven werd *'dat hij naar zijn oirbaar mag uitzien, alzo de Compagnie zijn dienst niet langer nodig heeft, en dat hij gehouden zal wezen met de aller eersten uit de gemene huizinge te vertrekken'* Hij werd niet op straat gezet. Hij mocht omzien naar een andere baan, en bij de eerste de beste gelegenheid moest hij de rentmeesterswoning verlaten.

In de brief aan Jan werd aangegeven dat hij alle administratie van geld van de Compagnie over moest laten aan Marten Andries, veenmeester van de heer Becker uit Amsterdam. Marten Andries werd voor het eerst genoemd tijdens een getuigenverhoor⁸ naar aanleiding van een grensincident met Overijssel. Marten was op 2 november 1637 ongeveer 22 jaar oud. Bij dat verhoor was ook Andries Martens aanwezig, ongeveer 50 jaar oud. Ze werden direct na elkaar genoemd. Waarschijnlijk was Andries Martens zijn vader en waren ze beiden dus al in 1637 in dienst van de Hollandse Compagnie. Van Marten Andries horen we weer in de notulen van de Compagnie van 7 augustus 1646. Hij verzocht in koop of in erfpacht te mogen nemen ongeveer 25 roeden ondergrond van het 'huese hoeckjes', aan het Hollandse opgaande. Dit verzoek *'is hem afgeslagen voor als nog'*. Marten was blijkbaar van plan om uit de positie van meier te stappen en zich te vestigen op een eigen stuk grond. Een positie van waaruit hij als particulier ook eigen turfgraverij of andere handel kon opzetten. De grond moet gelegen hebben aan wat we kennen als Het Haagje. De koop of erfpacht ging niet door. Marten bleef zijn leven lang bij de Hollandse Compagnie en dat had zijn reden. De veenarbeider kreeg de kans om veenmeester te worden bij een kleine compagnie. Hij werd veenmeester van de heer Becker genoemd, maar Daniël Becker stond niet alleen. Hij was vertegenwoordiger van de groep Amsterdamse participanten van de Hollandse Compagnie. Marten Andries was dus de veenmeester van deze 'Amsterdamse Compagnie'.

Marten Andries was blijkbaar een goede veenmeester, en een goede tijdelijke waarnemer, maar niet de beste keus als vaste rentmeester. Hij zal een administratieve ondergrond gemist hebben, want daar was hij niet voor opgeleid. Aan de andere kant mogen we concluderen dat Marten geen simpele turfgraver is geweest. Hij had blijkbaar voldoende onderwijs gehad om waarnemer te kunnen worden. Zijn inzicht, overzicht en leidinggevende capaciteiten waren voor die tijd voldoende om hem de leiding te geven van de uitvoerende werkzaamheden in het veen. Marten

was een goede en trouwe invaller voor de Hollandse Compagnie. Er werd omgezien naar een andere vaste rentmeester. Theunemans stelde 6 oktober 1648 Tijs Feuten voor, wonend in de Zeven Huizen, de zoon van Feut Pieters. De Dieu stelde Jan de Graeff voor, wonend te Woubrugge. Verder dan deze voorstellen kwam men niet die dag. Al die tijd bleef Marten Andries als zodanig in dienst. De 11de februari 1649 werden nog eens de voorstellen voor rentmeesters doorgenomen en werd gekozen voor Mr. Jacobus van Overschie, chirurgijn op de Oude Weteringe. Opnieuw stuurde men dus een chirurgijn naar het Hoogeveen. Naast de verdiensten van zijn rentmeesterschap had ook hij dus extra inkomsten uit een eigen praktijk. Op de zelfde vergadering werd het stemrecht binnen de Compagnie flink aangepast. Tot dan had iedere aanwezige één stem gehad, ook al had hij meer dan 100 morgen veen en ondergrond. Vanaf die datum had men evenveel stemmen als men porties van 100 morgen in bezit had. Mr. Jacobus van Overschie was 7 april 1649 aanwezig te Leiden om bij de presentatie van de oude jaarrekening van mr. Jan van Camphuijsen te zijn, zoals deze door (Grote) Reindert Prijs bezorgd was. De dag erop zou de nieuwe rentmeester naar Oudewater vertrekken, en vandaar naar de venen in Drenthe.

In deze periode speelde ook de vraag hoe om te gaan met kerkstichting op het Hooge Veen. In 1630 was door de inzet van Roelof van Echten ds. David Franzius predikant te Echten geworden. Een jaar of drie, vier later ging hij ook voor ziekenbezoek en een preek eens in de 14 dagen naar het veen. Roelof van Echten had zich nooit ingezet voor een kerk op het veen, maar zijn zoon Johan van Echten deed dit nu wel. Op 30 april 1648 besprak de Hollandse Compagnie te Leiden een brief van de ingezetenen van de veenkolonie, waarin gevraagd werd om een bijdrage voor de te stichten kerk en school. Het verzoek werd botweg afgewezen, en de naar het veen vertrekkende directeuren kregen de opdracht dat ze zouden moeten *“afslaan ’t verzoek van contributie tot opbouwinge van een kerk en school, zo lang uitstellen tot dat wij volkomen bezit en gebruik zullen hebben van al onze landen.”* Nog steeds had de Hollandse Compagnie niet in beheer ontvangen waarvoor de participanten in 1631 betaald hadden. Geen overdracht van land en veen door de Van Echten, dan ook geen geld voor de door Johan van Echten gesteunde en gestimuleerde kerk.

Wel was er ondersteuning voor ds. Franzius. Deze kreeg met steun van de Hollandse participanten een aanvulling op zijn salaris, zo lezen we in de notulen van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen van 6 mei 1648: *‘En terwijl dominee Francius dienaar des Goddelijken woords tot Echten om goede inzichte en consideratien de Kerkenkavel is onttrokken en bij de WelEdele Heer van Echten wordt gebeneficeerd, en dat dezelve dominee Francius niettemin de gemeente alhier op het Hoogeveen is bedienende in het bezoeken bij ziekte of anders is dezelve over zijn gedane diensten en devoirs toegevoegd een somma van twee en zestig gulden tien stuivers.’* Hoewel de Hollanders zelf dus niet wensten mee te betalen aan een kerk, zagen ze wel de noodzaak daarvan in, en ondersteunden acties om elders geld te werven. We lezen in de notulen van de Algemene Compagnie van 2 juli 1649: *‘Vermits door de aanwas van de ingezetenen alhier dezelfde wel nodig van een kerk, predikant en schoolmeester dient te worden voorzien, is geresolveerd bij al de naburige steden en provinciën aan te wenden, alle devoirs, om tot voltrekking van een behoorlijke subsidie te bekomen, waartoe gecommiteerd zijn de respectieve hoofdpersistenten.’* Via hun directeuren in Algemene Compagnie van de 5000 Morgen werden de participanten van de Hollandse Compagnie de bestuurders van de eenmaal gebouwde kerk en de school.

Het Vierkante Blok, zoals we dat zien op een luchtfoto van enkele jaren geleden. Inmiddels is er veel bij gebouwd op het gedeelte ervan dat we nu kennen als het industrieterrein Buitenvaart. De geschiedenis van het Vierkante Blok is dus tevens de oudste geschiedenis van Buitenvaart. Het voormalige Vierkante Blok ligt ingeklemd tussen de A37, boven, de Langedijk, onder, de Riegshoogtendijk, rechts, en de voormalige Triangel, links. Dat driehoekige stuk grond begon links bij de bocht in de Langedijk en liep dan ietsje schuin met de wijken en wegen mee naar boven.

Op de volgende bladzijde zien we eveneens het Vierkante Blok, zoals we dat ingetekend zien op de kaart van Steven van Broeckhuijsen van 1637. Om het noorden boven te krijgen, en het kaartbeeld daarmee enigszins gelijkend te kunnen krijgen met dat van de luchtfoto, is het nodig om de kaart van Steven van Broeckhuijsen te draaien. Vandaar dat de boompjes op de kaart plat liggen en sommige teksten eveneens zijn gedraaid.

Vierkante Blok, 1637. De blauwe vlakken zijn meertjes. We zien een waterrijk gebied met bomen, wat erop wijst dat er ook sprake was van zandkoppen. Rechtsonder zien we het begin van het Grote Blok, het veengebied rondom het Zuideropgaande, van de Riegshoogtendijk tot Nieuwlande. Ten noorden van het gebied van de Hollanders zien we stroken veen van de familie Bentinck, die we later als het Krakeel leerden kennen.

DE EIGEN PRAMEN VAN DE HOLLANDSE COMPAGNIE

De volgende personeelsleden van de Compagnie die ontslag boven het hoofd hing, waren de schippers. Aanvankelijk werd alle turf van het Hoogeveen afgevoerd op eigen pramen van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen. Dat werd gedaan door schippers in dienst van de Algemene Compagnie zelf. In het scheidingscontract tussen de Hollanders en de Heer van Echten en zijn familie van 28 december 1633 vinden we de pramen terug in het tweede scheidingsartikel, opgenomen in de notulen van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen: *'Belangende de huizen op het veen, dat dezelve zullen volgen aan die gene op welker aanbedeelde grond de zelve staande zijn, mits vergoedende elkander het geen de een minder of meerder, als de ander daar van zou mogen toekomen, gelijk ook gedeeld zullen worden de acht pramen ten behoeve van de gemene compagnie gekocht en gedaan maken.'*

Op 6 mei 1634 besloten de hoofdparticipanten van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen dat zowel de Hollanders als de Heer van Echten en de zijnen elk vier van de acht pramen zouden ontvangen. Het kwam er maar niet van om tot daadwerkelijke deling over te gaan. De 22ste augustus 1634 besloten de hoofdparticipanten van gemelde Algemene Compagnie de rentmeesters en veenmeesters van beide zijden te volmachten om de deling nu te voltrekken. We horen weinig over de pramen en de schippers, zodat overleg, betalingen, periodiek onderhoud aan de pramen, hun behuizing enz. tot de verantwoordelijkheid van de rentmeester en de veenmeester behoord zullen hebben, van wie de boekhoudingen niet bewaard zijn gebleven. De schippers voeren niet verder dan Zwartsluis. Daar werd de lading aan wal gezet en verkocht door de eigen turfmakelaar.

De participanten van de verschillende ondercompagnieën waaruit de Hollandse Compagnie na 1643 bestond hadden na de deling aanvankelijk nog enig gezamenlijk turf op het veld. De onderhandeling met het varend personeel verliep steeds via de rentmeester. De praamschippers werden aanvankelijk nog praamschuivers genoemd. Deze praamschuivers gaven eind 1640 aan dat ze, zo gauw er weer gevaren zou worden, meer salaris zouden willen ontvangen. Ze eisten negen gulden vrij geld, voor elke praam turf die ze af zouden voeren naar Zwartsluis. Jan Lijcken kreeg 26 december 1640 toestemming om naar eigen inzicht met hen te onderhandelen. Op 5 december 1645 leek het de Leidse participanten zinvol om de pramen, die ze ook nog gezamenlijk hadden, te delen, omdat de laatste gezamenlijke turf in de loop van 1645 was afgevoerd. Ze schreven hierover met de Amsterdamse participanten, die nog steeds deel uitmaakten van de Compagnie. Na hun antwoord besloten de Leidse participanten, die in hoofdzaak de dienst uitmaakten in de Compagnie, om toch gezamenlijk pramen aan te houden, maar zoveel mogelijk praamschuivers aan te nemen die een eigen praam hadden, zodat ze geen nieuwe pramen zouden hoeven aan te schaffen. Uiteindelijk zou via deze weg de eigen praamvloot helemaal verdwijnen, zo gauw de oude pramen onbruikbaar waren geworden.

Op 20 september 1649 werden de eigen pramen weer ter sprake gebracht. De pramen waren zeer vervallen. De reparatie van al deze pramen zou kostbaar zijn. Besloten werd *'op het behagen van de verdere participanten de zelfde te delen, houdende enige van de slechtste daar uit, om tot beschoeiing te worden gebruikt.'* Die verdere participanten behaagden het zelfde, zodat men 8 februari 1650 overeen kon komen *'alle pramen voor contant geld te verkopen in het oirbaar, door mr. Jacobus onze rentmeester, ten overstaan van (Grote) Reijndert Prijs, en dat aan de Zwartsluis.'* De 11de februari 1650 werd dit besluit echter al weer ingetrokken, zodat de verkoop

van de pramen nog even niet door moest gaan. Omdat de Amsterdamse participanten hadden voorgesteld om de gedeelde venen weer in gezamenlijk eigendom te brengen, zouden diverse participanten in 1650 naar de venen gaan. Aldaar zou men de pramen die nog vaarbaar waren verkopen ter overstaan van elkaars veenmeesters, of een vergoeding daarvoor geven, zo besloot men 11 februari 1650. Tenminste, als alsnog tot verkoop overgegaan zou worden, want als men weer ging samenwerken als één Compagnie, ook in de feitelijke veencampagne, dan zou een gezamenlijke vloot misschien weer wenselijk zijn. Dat laatste bleek het geval te zijn.

De pramen bleven. Sterker nog, er werd uiteindelijk een nieuwe eigen vloot aangeschaft. De Hollandse heren besloten 20 december 1650: *'Alle pramen in het openbaar ten overstaan van Marten Andries op Zwartsluis te verkopen, en voor de prijs van dien weer nieuwe pramen te doen maken, en te bezorgen dat de zelve op haar behoorlijke grootte en breedte worden gemaakt'*. Voor de schippers van de Compagnie bleef er zo werk, omdat men in 1650 inderdaad besloot om weer gezamenlijk de turfgraverij aan te pakken, als één organisatie, met één gezamenlijke veencampagne. Het waren niet de schippers die hun werk kwijt waren, het waren de veenmeesters die hun baantjes verloren. Dezelfde 20ste december 1650 werd namelijk besloten voor de gezamenlijke veencampagne *'Marten Andries aan te nemen tot een generale veenmeester, op de beloning van driehonderd guldens, boven de vrije woning van een van de participanten haar huizinge, en dat die ook daarover zal worden vergoed.'*

De hoofdparticant die Marten Andries van woning voorzag zou de kosten vergoed zien door de andere participanten. Ongenoemd bleef dat de aanstelling van Marten Andries als generale veenmeester automatisch inhield dat drie van de vier veenmeesters van de ondercompagnieën van de Hollandse Compagnie hun baan kwijt waren. Marten Andries was 31 maart 1650 door de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen aangenomen als opmeter en boekhouder van de turf, zo lezen we in de notulen van die datum. Hij deed dit werk samen met Peter la Court, Hilbrant Olpsen en mr. Jacobus van Overschie. Peter of Pieter la Court werkte voor de Van Echtsens. Het geeft aan dat Marten Andries toentertijd tot de belangrijkste personen van het Hooge Veen behoorde. Wat Marten precies deed als opmeter en boekhouder van de turf, dat vertelt het verhaal helaas niet. Ook de uitwerking van het besluit om weer gezamenlijke veencampagnes te gaan houden is helaas niet verder toegelicht. In ieder geval bleven de eigendomsrechten van de grond en het veen bij de ondercompagnieën, volgens de verdeling van 1643. Waarschijnlijk is dat het besluit gezamenlijke veencampagnes te gaan houden vooral inhield dat er drie veenmeesters werden ontslagen. Daardoor was de totale leiding in het veen in 2 handen, de rentmeester en de veenmeester, in plaats van 5 personen. Voorstelbaar is dat er slagvaardiger leiding kon worden gegeven, dat kosten van leidinggevendens werden bespaard en er minder overlegd hoefde te worden.

Aldus werd dus besloten op de 20^e december 1650. Meester Jacobus van Overschie zag deze 20^e december 1650 zijn contract als rentmeester voor een jaar verlengd. Men was heel tevreden over hem. Hij kreeg betere arbeidsvoorwaarden. Afsproken werd dat men ontslag nemen of geven een half jaar van te voren zou aanzeggen, en dat zijn salaris met f 100,- per jaar verbeterd zou worden. Minder royaal was men in de richting van de praamschuiers. Men besloot 26 januari 1651: *'Met de praamschuiers te accorderen ten minste prijs, met advies als voren als doenlijk en onder andere conditiën te bedingen dat ze gehouden zullen wezen deensen of gangen op haar pramen tot een overloop te behouden, of dat anderszins de Compagnie zal wezen genoodzaakt de zelve tot haar kosten te kopen.'* Financieel is het eerste interessant: de praamschippers moesten

aangenomen worden voor de laagste prijs. Wie regelde dat? Het zullen de rentmeester en de veenmeester zijn geweest die in gezamenlijk overleg de onderhandelingen met het personeel deden.

Op 9 juli 1651 werd een zoveelste inspectiereis naar de venen besproken. Besloten werd *'Mr. Jacobus te schrijven de pramen in het veen te houden, tot iemand van de participanten overkomt, het welk in augustus toekomende zal zijn.'* Dat hield in dat tussentijds geen vervoer van turf op de eigen pramen plaats kon vinden, geen inkomsten via de eigen pramen verkregen zouden worden, maar aan de andere kant ook geen schipper hoefde te worden betaald. Dat alles ten behoeve van de controle op het eigen materieel. De eigen pramen van de Hollandse Compagnie raakten in de notulen sindsdien uit beeld, zodat we er geen goed beeld meer van krijgen. Ze moeten uiteindelijk alsnog verkocht zijn, of van ouderdom buiten gebruik gesteld. Men besloot als Hollandse Compagnie gezamenlijk pramen te huren. De pramenvloot van de Hollandse Compagnie, de gezamenlijk gebruikte en gehuurde pramen, werd in het najaar van 1663 voor het laatst gebruikt. Ze gingen, zoals gewoonlijk, daarop terug naar de eigenaren. Op 7 februari 1664, net voor de start van het nieuwe vaarseizoen, besloot de Hollandse Compagnie dat men voortaan niet meer samen pramen zou huren. Mocht het nodig zijn om een praam te huren, dan zou iedere participant voor zichzelf een praam moeten huren. Deze gang van zaken hield in dat er ook geen schippers meer in dienst waren van de Hollandse Compagnie, vanaf eind 1663, toen de laatste afvaart van de eigen vloot plaats had. Voor de geschiedenis van de schipperij in Hoogeveen en omstreken is dit een belangrijk moment geweest. 1664 was het jaar waarin iedere veeneigenaar de keus moest maken of hij pramen wilde inhuren met een zetschipper erop, in dienst van die veeneigenaar, of hij toch over zou gaan tot de aankoop van een eigen praam, met de genoemde zetschipper erop, of dat hij gebruik wilde gaan maken van vrij gevestigde schippers met eigen pramen.

RONDON HET NIEUWE OPGAANDE: IN EN ROND HET HAAGJE

Na deze kennismaking met rentmeesters, veenmeesters en praamschuivers gaan we dieper in op het landschap en het graven van opgaanden en wijken. Daarvoor doen we een stap terug in de tijd. Tot en met het Hoogste Verlaat, net ten oosten van waar we nu de eerste rotonde in het Haagje vinden, was het Haagje een deel van de *'Nieuwe Grift'*, de Hoogeveense Vaart. Tot en met dat verlaat was het onderhoud de verantwoordelijkheid van de Compagnie van de 5000 Morgen en lag het opzicht bij diens rentmeester. Wij gaan dan ook verder met het water ten oosten daarvan, maar beginnen met het verlaat zelf.

Op de bijeenkomsten van de Compagnie van de 5000 Morgen van oktober 1637 werd besloten om te komen tot een 13e verlaat, in het gebied van de Hollandse Compagnie, in het Haagje, tussen de 3de en de 4de Wijk, *'in die gemene grifte'*. Op 24 oktober 1638 besloot de Compagnie van de 5000 Morgen dat dit verlaat voorzien moest worden van *'twee kromme balken, hebbende een voet boogs, 't zij dezelve gehaald werden uit het Pesser Kinholt of elders vandaan.'* Dit verlaat werd het Hoogste Verlaat, Bovenste Verlaat of Veene Verlaat genoemd, omdat hij het verst in het veen lag van alle verlaten. Het waterpeil achter (= ten oosten van) dit verlaat zou minstens 3 en uiterlijk 4 ½ voet hoger moeten zijn dan het peil ten westen van het verlaat. Daarmee werd het water achter dit verlaat opgestuwd tot een niveau, dat het hoogste waterpeil van Echtens-Hoogeveen was. Het verlaat ving al het water van de meren op. Zowel dat van het Grote Meer als dat van kleinere meren, dat via de Boekweitensloot werd aangevoerd. Dit via een

stelsel van greppels. Op 8 april 1634 had de Compagnie van de 5000 Morgen besloten *“de greppels te vervolgen naar de grote meren”*. Men zei: *“Dat zal de veenmeesters eerstelijk belast worden om hier in niet te zuimen bij deze droge tijd.”* Het werk werd dus opgedragen aan de veenmeesters. Het water stroomde toe. Daardoor werd de penningmeester van de Hollandse Compagnie en de participanten van deze Compagnie de macht in handen te geven om te bepalen hoeveel water doorgegeven zou worden.

Om die waterbeheersing te kunnen vervolmaken was er nog een 14^e verlaat nodig, voor de greppel naar het Grote Meer, achterin Het Haagje. In de zomer van 1638 besloten de Hollanders opdracht te geven tot de bouw ervan. We lezen in de notulen van hun compagnie: *‘Dat men aan Jan Lijcken zal schrijven, dat hij wat later laat turven, idem dat er een steekdeur gelegd mag worden voor de greppel aan het Grote Meer, en dat hij in memorie houdt, dat zo wanneer enig verlaat met rijswerk beschoeid wordt, dat er eerst op de grond waar het rijswerk op gelegd wordt, een kleine paal of heiwerk gelegd wordt.’* Rijswerk, rijshout, is het plaatselijk voor handen zijnde hout, gekapt en gezaagd uit de op en bij het veen groeiende berken en andere bomen. Het verhaal is duidelijk. Achter in het Oude Opgaande, oftewel het Haagje, waar de greppel naar het Grote Meer uitkwam, werd aan het begin van deze greppel een schut gemaakt. Een schut met een verlaatsdeur⁹, want we lezen duidelijk de naam ‘verlaat’ en ‘steekdeur’. Zo kon het water van het Grote Meer afzonderlijk beheerd worden, los van het water van de andere meren. Rijshout was goedkoop hout. Wat betreft de andere kosten: het turfgraven kon die zomer wat langer doorgaan, dat leverde extra geld op.

De praamschuivers hadden in 1640 blijkbaar geklaagd over waterstand achter in het Haagje, want Jan Lijcken werd 26 december 1640 *‘geautoriseerd om het Nieuwe Opgaande zo diep te maken, dat men daar bekwaam met pijlwater kan varen.’* Het Hoogste Verlaat liet zo nodig extra water door, om de vaart naar Echten voldoende diepgang te geven. Als het water ten westen van het Hoogste Verlaat op peil was gebracht, moest er nog genoeg in het opgaande daar achter staan om de pramen daar niet vast te laten lopen. De pramen moesten daar nog kunnen varen met volledige lading, klaar om door te varen naar de peilbalk. Dat kon alleen als het kanaal achter – ten oosten van – het Hoogste Verlaat dieper werd gemaakt. De peilbalk lag in wat we nu de Schutstraat noemen en was bedoeld om te controleren of men niet teveel geladen had. Vastlopende pramen zouden namelijk in de ondiepe Hoogetveensche Vaart voor veel oponthoud kunnen zorgen.

De venige gronden deden een hoofdvaart niet goed, want wanneer deze niet tijdig opgeschoond werden, slibden ze weer dicht. Op 23 juli 1642 bespraken de Hollanders *‘of niet het opgaande dient geschoond en de gruppels gediept.’* Men besloot die dag *‘het diepen en greppelen tot Alberts Holtge en het schonen mede tot de zesde hoogte.’* Hoogst waarschijnlijk moeten we dit lezen als: het uitdiepen van het opgaande tot aan de Zesde Wijk in het Haagje, van waaruit het nog toekomstige opgaande in zuidoostelijke richting gegraven zou worden. Men vroeg zich die dag tevens af *‘of men in de Zesde, Zevende en Achtste Wijken eerder kruiturf zal maken, of insnijdingen maken.’* Blijkbaar waren de laatste wijken van het Haagje nog niet afgegraven. Dit kunnen we opmaken uit de laatst geciteerde opmerking uit de notulen, die we kunnen vertalen als een bijstelling van een werkplan. Blijkbaar was het de bedoeling om de Zesde, Zevende en Achtste Wijk van het Haagje, het Eerste Blok, later aan snee te brengen, maar wilde men er toch toe over gaan om daar eerder te beginnen met het turfgraven. We krijgen zo een mooie indruk van hoever men in 1642 al was met de turfgraverij.

In 1646 kreeg de Hollandse Compagnie het verzoek van de andere participanten van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen tot verwijdering van het Hoogste Verlaat, het verlaat in het Haagje. De Hollandse Compagnie besloot 3 juli 1646 inderdaad tot verwijdering, maar hield een slag om de arm: het verlaat zou er nog minstens drie jaar moeten blijven liggen. Dit meest oostelijke verlaat in de Hoogeveensche Vaart, dat het Hoogste Verlaat werd genoemd, werd 19 juni 1649 wederom besproken door de Hollandse heren. Men ging akkoord met verwijdering ervan. Maar men opende meteen een mogelijkheid voor een nieuw verlaat in het eigen gebied van de Hollandse Compagnie.

Als verwijdering van het Hoogste verlaat op problemen zou stuiten voor de waterstand in het opgaande en de wijken in het Hollandse Veld, dan zouden de Hollandse heren, volgens de notulen van 19 juni 1649, *'toestaan dat een boven de wijk achter het verlaat zal mogen worden geslagen en van daar achterom voornoemde verlaat het opgaande opgemaakt, mits dat zelfde zal geschieden op gemene kosten.'* Een eventueel benodigd nieuw verlaat zou voor gezamenlijke kosten geplaatst worden, en daarachter zou het Nieuwe Opgaande gegraven worden. Het stuk opgaande waar men in deze notulen op doelde, was het Hollandscheveldse Opgaande, van de Trekgatenweg tot de Riegshoogtendijk. Het opgaande tot aan Alberts Holtien was namelijk toentertijd al bijna klaar, en daar waren blijkbaar niet zulke grote problemen gerezen dat een extra verlaat nodig was geweest. Het bleek echter niet nodig te zijn om daarin een verlaat te plaatsen. Het Hoogste Verlaat werd pas in 1651 verwijderd. We lezen namelijk in de notulen van de Hollandse Compagnie van 4 april en 2 mei 1651 dat de delegatie die dat jaar naar de venen trok, dit zou regelen. Vanaf dat moment was de hoogte van het waterpeil in de Hoogeveensche Vaart afhankelijk van het eerste verlaat in wat we nu kennen als de Schutstraat. Dit verlaat werd beheerd door de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen, zodat geen enkele andere compagnie eigenmachtig kon beslissen over het waterpeil in de vaart. Het waterpeil in het Hollandsche Veld was vanaf de zomer van 1651 even hoog als het waterpeil in de gebieden van de andere grote veenbezitters, de Van Echtens en de Bentincks. Tot een extra verlaat in het Hollandsche Veld is het in de 17^e eeuw niet gekomen. In de 18^e eeuw kwam er nog een verlaat in de Schutswijk.

Als in de bestuurlijk chaotische periode rond het afzetten van rentmeester Jan Lijcken op 1 maart 1644 een vier man sterke delegatie zich voorbereidt op een vertrek naar de venen, krijgen deze heren participanten als opdracht onder meer mee *'te helpen bevorderen ten einde met uit het meer de Rieg behoorlijk kan water bekomen, zowel als uit het Grote Meer, tot kosten van het gemeen'*. Als de heren 25 maart 1644 rapporteren wat ze hebben gedaan, brengen ze ook een verzoek over, van de heer Proost Bentinck. Deze had verzocht *'de waterleiding met de participanten gezamenlijk op te maken'*. Dit sloeg waarschijnlijk op de greppel naar het Grote Meer, welke over het gebied liep dat de Bentincks zouden gaan beheren, vanaf het moment dat hun samenwerking met de Van Echtens afgelopen was, en de venen gescheiden werden. Maar de Bentincks wilden meer dan alleen samen de greppel naar het Grote Meer onderhouden.

Het opgaande van de Hollanders lag er zo mooi bij, dat de heren van Bentincks Compagnie er graag gebruik van zouden maken. Proost Bentinck deed het verzoek aan de Hollandse Compagnie of de laatsten hun wijken niet zouden kunnen verlengen, zodat de turfpramen van de Bentincks af zouden kunnen varen via het Hollandse Opgaande. Dit werd 3 juli 1646 door de Hollanders afgewezen. Proost Bentinck liet het daar niet bij zitten. Via de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen kreeg hij gedaan dat deze de Hollanders een brief schreef met de volgende inhoud:

'Memorie voor de heren directeuren van de Hollandse Compagnie. Om al de zelve heren principalen te remonstreren dat volgens de eerste order van het leggen van het gemene opgaande tot aan de Negende Wijk (= het Haagje en het Oude Opgaande) en in conformiteit van het contract van scheiding, de wijken in die voorzegde heren harer venen moeten worden geperfecteerd tot aan de scheidgreppel (= de greppel tussen de veengebieden), aangezien het werken en onderhouden van de opgaande vaart tot aan de negende wijk altijd is bekostigd door de gemene participanten waarover het gebruik der zelve ook niet belet of verhinderd behoort te worden.'

Proost Bentinck leek sterk te staan. Het Haagje en het Oude Opgaande waren niet gegraven op kosten van de Hollandse Compagnie, maar op algemene kosten. Dat houdt in, dat dit deel van het opgaande gegraven moet zijn voordat de Hollandse Compagnie haar eigen veen hier had toebedeeld gekregen. Wat op algemene kosten van alle participanten van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen gegraven was, zou door iedereen gebruikt mogen worden. In het scheidingscontract, van 28 december 1633, waarbij de Hollandse Compagnie haar venen verkregen had, was dit zelfs afgedwongen, deze gezamenlijke vaart. Maar Proost Bentinck leek eraan voorbij te gaan dat men 22 augustus 1634 in de vergadering van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen daar op terug was gekomen. Daar werd namelijk duidelijk vastgesteld: *'dat elke partij van voren aan in zijn eigen veen tot zijn gerief en kosten een eigen grifte zal maken en onderhouden, zonder in het veen gemene grifte voor de gehele Compagnie te onderhouden.'* Daarmee was afgedaan met het artikel uit het scheidingscontract van 28 december 1633, waar in gesproken werd over één gezamenlijke hoofdvaart.

Hoe dan ook, de Hollandse heren besloten tijdens hun vergadering van de 19de augustus 1646 eerst eens te informeren bij Proost Bentinck of zijn rentmeester wat de bedoeling was. Zouden de wijken precies tot aan de scheiding doorgetrokken moeten worden, zodat hij er zijn eigen turf naar toe zou kunnen brengen, of wilde hij de wijken verder doortrekken in zijn eigen gebied? Het antwoord van Proost Bentinck is niet bekend. Op 30 april 1648 kregen de heren Cornelis Willems Dedel en Pieter Joosten Warmont de opdracht van hun collega hoofdparticipanten om het zoveelste verzoek van de heer Proost Bentinck om de wijken te verlengen af te slaan. Dat zouden ze doen bij een persoonlijke ontmoeting, bij het bezoek aan de venen (mei 1648). Ondanks de bewering van Proost Bentinck dat hij recht op doorgang had, was dit volgens de Hollanders in strijd met de akte van scheiding, op basis waarvan de Hollanders hun bezittingen gekregen hadden, zo constateerde men.

Proost Bernard Bentinck bleef aanhouden. In de notulen van de Hollandse Compagnie van 9 oktober 1653 lezen we daarover: *'Nopende het geen van de Proost Bentinck is vermaand, van een gemene grifte te maken, en voorts van het opschieten van de einden van de wijken, werd verzocht alles in het minnelijk de heer Proost te zeggen alhier in deliberatie geleid te zijn, en op de naaste bijeenkomst zijn Edele daarover te spreken en contentement te doen.'* De Hollanders zouden het wel uitpraten op een bijeenkomst van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen. De wijken in het Haagje van de Hollandse Compagnie zijn nooit doorgetrokken tot in het gebied van de familie Bentinck, en Bentinck bleef maar aandringen. Het doortrekken van de wijken is niet gebeurd omdat de samenwerking tussen de Hollandse Compagnie en de andere participanten van de Compagnie van de 5000 Morgen niet zo vlot verliep, dat men in staat werd geacht om samen één hoofdvaart te beheren en te bezitten. Er was teveel 'gekrakeel'. Aldus ontstonden gescheiden netten van vaarwegen, zowel in het Hollandsche Veld als in het gebied van Bentincks Compagnie, dat vanwege de diverse problemen 'Krakeel' werd genoemd. Omdat het Haagje niet

verder werd verlengd ontstond er een doodlopend stuk vaarwater. Het 'Oude Opgaande'. Een naam als 'Oude Opgaande', voor het laatste stuk van het Haagje, is ontstaan nadat de Boekweitensloot als 'Nieuwe Opgaande' de functie van hoofdvaart kreeg. De naam Boekweitensloot bleef echter ook in gebruik, tot in de 18de eeuw. Anderen gingen er weer toe over om voor zowel het Haagje als de Boekweitensloot de naam 'Hollandscheveldse Opgaande' te gebruiken. Onder de aanduiding 'Hollandscheveldse Opgaande' kende men in de 19de eeuw de hele vaart, van het Kruis te Hoogeveen tot het begin van het Zuideropgaande. De nu gedempte vaart door de Triangel en het Vierkante Blok is het enige stuk van het opgaande dat we momenteel nog kennen onder de naam Hollandscheveldse Opgaande. Ook daar sprak men in de 17de eeuw van 'Nieuwe Opgaande'.

HET GRAVEN VAN HET OPGAANDE TOT AAN ALBERTS HOLTEN

Wanneer werd het Nieuwe Opgaande van het Haagje tot Alberts Holtien gegraven? We gaan daarvoor terug in de tijd, terug naar de al eerder aangehaalde vergadering van de Hollandse Compagnie van 26 december 1640. Wat zo op het eerste gezicht onduidelijk lijkt is de opdracht van 26ste december 1640 aan Jan Lijcken om *'de Vijftig Roeden in 't opgaande te gronde brengen.'* Deze opdracht wordt al wat duidelijker als we de notulen van 25 maart 1641 lezen. Besloten werd dat Cornelis Willems Dedel en Gerrit Huijgens van Hoogeveen, directeurs van de Hollandse Compagnie, naar het veen zouden gaan. Onder de vele opdrachten van de Compagnie aan hun directeurs lezen we ook: *"Dat zij zorg dragen dat achter het verlaat (= het Hoogste Verlaat in het Haagje) in het veen aan de zijde van Alberts Holtge alles gegraven wordt wat mogelijk is om ondergrond te krijgen, ten einde men achter het verlaat een grifte zou trekken, tot in het Nieuwe Opgaande."* Er moest dus een grifte, een hoofdkanaal, worden gegraven *'tot in het Nieuwe Opgaande'*. Kortom, er zou een al wat ouder besluit ten uitvoer moeten gebracht, dat van 3 mei 1638. Op 3 mei 1638 werd door de Hollandse Compagnie *"geresolveerd dat men het veen zal opdoen volgens de kaart door mr. Steven van Broeckhuijsen, gezworen landmeter gemaakt, volgens welke de sloot van Alberts Holtge genomen is tot moergrifte, continuerende deze tot in Alberts Holtge, en weer uit het Holtge tot in de Vijftig Roeden."*

Het Nieuwe Opgaande was toentertijd nog het Haagje. De hoofdvaart, welke men in gedachten had, lag daar dus weer achter, ten zuidoosten ervan. Om de vaart ten oosten van het Haagje te kunnen graven moest al het veen op het traject van de vaart weg gegraven worden. Daardoor kwam de ondergrond vrij te liggen, waarin de vaart uitgegraven kon worden. In de toenmalige situatie was het gebied van de Vijftig Roeden het punt waar het kanaal de lijn van Riegshoogte zou doorbreken¹⁰, zodat het grote veenblok ten oosten daarvan aan snee kon worden gebracht. Op 26 december 1640 kreeg Jan Lijcken met zijn opdracht *'de Vijftig Roeden in 't opgaande te gronde brengen'* te horen dat hij de ondergrond tot in de Vijftig Roeden vrij moest zien te maken. Dit werd in de loop van 1641 door de heren directeurs bij hun bezoek aan het veen nog eens bekrachtigd, met de duidelijker formulering dat de ondergrond vrijgemaakt moest worden, opdat er een nieuwe hoofdvaart gegraven kon worden.

Dat er daadwerkelijk begonnen werd met het afgraven van het veen op de plaats waar het opgaande zou komen, blijkt uit de notulen van 1 maart 1644. Na de veenscheiding van 1643 werd de turf verloot, welke in het Tweede en het Derde Blok (in dit geval de Triangel) was blijven staan, na het uitgraven van het traject van het opgaande. Uit voorgaande informatie kunnen we de

conclusie trekken dat er in 1641, 1642 en 1643 volop turf werd gegraven in deze smalle sleuf door het veengebied van het Haagje tot Alberts Holtien. Doorgraven tot aan de Vijftig Roeden is toentertijd nog niet gedaan.

Bij het en het verbreden en verdiepen van de Boekweitensloot tot opgaande stond een kaart van Steven van Broeckhuijsen ter beschikking. Maar het was niet de kaart die richting gaf aan het graafwerk, het was het oorspronkelijke graafwerk daarvoor, de Boekweitensloot, die richting gaf aan het opgaande. De participanten van de Hollandse Compagnie besloten op 14 juni 1645 met 'Cleijn Reijndert' tot een contract te komen. Het ging hier om Reijnder Reijnderts Prijs. Hij heette 'Kleine Reindert', omdat hij een zoon was van turfmakelaar Reijndert Prijs, 'Grote Reijndert'. Men zou een contract afsluiten 'volgens zijn voorslag' tot het 'verder opmaken' van het opgaande. Reijndert Reijnderts Prijs had dus al concrete voorstellen gedaan over de condities waarop hij wilde overgaan tot het graven van het opgaande. Men ging daar wel mee akkoord, maar voegde daar 4 juli 1645 wel een extra conditie aan toe: Kleine Reijndert zou het 'nieuwe opgaande' zelf vier jaar schoon moeten houden. De vier jaren zouden ingaan op het moment dat hij de opdracht aanvaarde. Daarmee garandeerde de Hollandse Compagnie zichzelf ervan dat het opgaande goed gemaakt zou worden. Wanneer Kleine Reijndert zich ervan af zou maken, dan zou hij dat in de vier jaren dat hij het opgaande schoon moest houden zelf op moeten vangen.

De conditie dat Kleine Reijndert het opgaande vier jaar schoon moest houden, zal ons waarschijnlijk eveneens kunnen helpen met iets anders. Beginnen aan een opgaande is nog niet hetzelfde als het kant en klaar opleveren ervan. Deze vier jaar hebben waarschijnlijk tevens betrekking gehad op de periode dat nodig was om het opgaande van begin tot eind uit te graven. Zolang er aan gewerkt werd kon er een en ander mis gaan met het water en de bevaarbaarheid ervan. De uitdrukking 'nieuwe opgaande' is een citaat uit de notulen. Dit werd de benaming voor de Boekweitensloot, zoals de Hollandse participanten deze zouden gaan hanteren. De bevolking bleef ook nog gewoon spreken van Boekweitensloot. We krijgen uit de notulen de indruk dat in de nazomer van 1645, toen er geen turf meer gegraven werd, onder leiding van 'Kleine' Reijndert Reijnderts Prijs werd begonnen met het graven van het Nieuwe Opgaande, van het Haagje tot Alberts Holtien.

Reijnder Reijnderts zal dit niet zelf uitgegraven hebben. We moeten hem zien als een aannemer en ploegbaas, onder wiens leiding een flink stel arbeiders met de hand aan het spitten is geweest. De arbeiders waren in zijn dienst en als aannemer droeg hij de financiële risico's, want de tegenslagen in het werk waren voor hem. De opdracht aan Reijnder Reijnderts zal als achtergrond hebben gehad, dat het veen rond het Haagje op begon te raken. Er werd in de notulen niet opnieuw gesproken over het graven van dit opgaande, noch over problemen bij dat graven. We kunnen op basis van deze gegevens dan ook vaststellen dat het Nieuwe Opgaande, dat deel van het latere Hollandscheveldse Opgaande dat door de Wolfsbos naar 't Èultie liep, zonder problemen werd gegraven en opgeleverd. Het werd gegraven in de periode 1645-1649.

Veel later kan dit ook niet geweest zijn. 'Kleine' Reijndert Reijnderts Prijs nam in 1651 namelijk samen met Ritmeester Hendrik van Echten het verbreden en verdiepen van de Hoogeveensche Vaart aan: *“Op heden de 27 mei 1651 zo bekennen de Ed. Heer luitenant Henrick van Echten en Reijndert Reijnderts, anders genaamd Clein Reindert, aangenomen te hebben van de WelEd. Heer van Echten en de aanwezende heren directeuren de vaart van het Hooge Echter Veen, begin komende van de Zuidwolder Sloot af tot Meppel toe, te verdiepen en vaarbaar te maken en*

onderhouden, mits daarin doorgaande makende drie voeten diepte en daarin houden de drie voeten water, zulks dat altijd op pijlwater doorgaande drie voeten diepte zal moeten zijn, waartoe zij de vaart op gelijke drie voeten diepte zullen moeten schieten en onderhouden en vaarbaar maken, zo met diepen als met rijs en tuinwerk, daar het van noden wezen zal.....” Zo begint het in 1651 afgesloten contract. Dit had hij niet kunnen doen als hij nog volop bezig was met de Boekweitensloot en het ‘Nieuwe Opgaande’.

De heren Cornelis Willems Dedel en Pieter Joosten Warmont bezochten mei 1648 namens de Hollandse participanten de venen, met als deel van hun opdracht de inspectie *‘in het veen op de nieuwe grifte en aldaar wel letten hoe men op het spoedigst en oorbaarlijkst zou kunnen en mogen verder opgaan met een doorgaande grifte tot op de hoogte van het meer de Rieg toe.’* De *‘hoogte van het meer de Rieg’*, Riegshoogte, was een hoger gedeelte in het veen, waar we nu de Riegshoogtendijk vinden, ten zuiden van het Hoekje. We kunnen in gedachten Kleine Reindert en rentmeester Jan van Camphuijsen met de Hollandse heren door de venen van het Tweede Blok (nu Wolfsbos) zien varen, over het nieuwe opgaande (‘grifte’), voor zover dat al klaar was. De heren namen in ogenschouw hoe Kleine Reindert het werk had laten uitvoeren en hoe de venen er bij lagen, die ze op korte termijn aan snee hoopten te brengen. Op het eind van het nieuwe opgaande kon men over de beschikbare paden de venen in lopen, om een mogelijk traject van een nog nieuwer opgaande te inspecteren. Misschien dat men zich met een puntertje nog verder liet varen, via de greppel naar het Riegmeer, die ten zuiden van het Vierkante Blok langs de huidige Lange Dijk liep. Het bijzondere van deze mededelingen in de notulen is dat we op deze manier zekerheid hebben van het bezoek van Hollandse participanten aan het veengebied zelf. Ze bleven niet bij het Kruis, bij het dorp Hoogeveen, ze gingen tot aan het Riegmeer. Ze gingen tot aan het punt waar nu de Carstensdijk begint.

DE WIJKEN IN HET TWEDE BLOK

De Hollandse leken 13 juli 1650 Woumer Boer aan te nemen. Een Hollander, die in opdracht van de Compagnie naar het veen zou trekken. Hij zou *‘zand schieten uit de grifte en de wijken’*. Over dit *‘zand schieten’* werd 2 augustus 1650 apart vergaderd: *‘Is geresolveerd de luiden van het graven van de wijken. Afgesproken zijnde nader onderzoek op het graven te doen, waar over de heren naar het veen te gaan, ook nauwer regart zullen hebben te nemen, om nader rapport daar over te doen, en daar op het schieten te besteden.’* Woumer Boer was blijkbaar niet definitief aangenomen, want het werk moest nog besteed worden. Uiteindelijk zou hij helemaal niet aangenomen worden. We hadden in de berekening over het graven van het Hollandscheveldse Opgaande, van het Haagje door de Wolfsbos naar ‘t Èultie, aangegeven dat dit gegraven moet zijn in de periode 1645-1649, en dit lijkt zo wel aardig uit te komen. Kleine Reindert had zijn werk er in 1650 blijkbaar op zitten, en nu moesten de wijken in het Tweede Blok gegraven worden. In het veen lagen al wel de eerste greppels, welke uitgediept en verbreed moesten worden, wilden ze als wijken dienst kunnen doen.

De 6de september 1650 vergaderde men over een brief van mr. Jacobus van Overschie over het verdiepen van deze wijken. Vanwege de gestadige regen is het verdiepen uitgesteld *‘tot in de voortijd’*. Men zou het jaar erop, voorafgaand aan de turfgraverij, het graafwerk alsnog ter hand nemen. Toen de 20ste december 1650 dit zandschieten weer eens ter sprake kwam, deed men het voorstel dit werk over te laten aan soldaten. De Vrede van Münster maakte in 1648 een einde aan

wat we kennen als de Opstand of de Tachtigjarige Oorlog. Tegelijkertijd kwam in Europa een einde aan de Dertigjarige Oorlog. Hierdoor konden de Europese legers ingekrompen worden, zodat er heel wat oud-soldaten ander werk zochten. Men had die 20ste december: *'De rentmeester geautoriseerd om het bestek van het schieten van het zand aan enige soldaten, gewend zulke werken te doen, te communiceren, en van de zelfde te verstaan voor hoeveel zij op het minste het zelfde volgens het voorschreven bestek zouden willen aannemen, en daarvan tijdelijk aan de participanten over te schrijven om daar op nader te werden geresolveerd.'* De soldaten waren gewend geweest dit werk te doen, omdat een deel van hun soldatenleven bestaan had uit het opwerpen en onderhouden van vestingwerken van zand, de schansen. Onder zand schieten verstond men het graven van zand met een schop, en dit dan met deze schop ver van zich af gooien ('schieten'), bijvoorbeeld onder uit een put, een gracht of een wijk, op de wal. Tot slot van deze vergadering ging men loten, zoals gebruikelijk aan het eind van het jaar, om zo uit te maken

bij wie het jaar erop vergaderd zou worden. Het lot viel op Pieter Joosten Warmont. Hij werd nu niet meer notaris genoemd. Hij was nu burgemeester van Leiden.

Een landman met een zandschop, 1674.

In 1651 stonden er mogelijk soldaten te graven aan de wijken van het Tweede Blok, zo lezen we uit de notulen van 4 april van dat jaar: *'Nog geresolveerd op het opschieten van het zand in de wijken (...) om daartoe door mr. Jacob (rentmeester Jacobus van Overschie) te bezorgen dat de soldaten daar jegens mochten in het veen komen, om aan haar dan het zandschieten te besteden, of aan de lieden alhier, die daartoe met de directeuren zullen mede varen, en voorts het zandschieten door mr. Jacob aan de Heer van Echten bekend te maken, en aan de andere rentmeesters.'* De soldaten kregen het werk, als ze dit wilden. En de Hollandse heren namen zelf ook arbeiders mee, tijdens hun bezoek aan het veen, om het zelfde werk te doen, zo besloten ze. Of dit laatste ook gebeurd is, valt te betwijfelen. Het bezoek van de Hollandse participanten aan het veen werd namelijk uitgesteld, omdat de Heer van Echten niet ter vergadering kon verschijnen. Toen men 2 mei 1651 in Leiden wederom over het zandschieten sprak, had men het niet meer over soldaten en niet

meer over de 'lieden alhier'. Men stelde nu voor het zandschieten in het veen zelf bij opslag aan te besteden, maar daar konden natuurlijk ook de genoemde soldaten op inschrijven. Om dit zandschieten te kunnen bekostigen betaalden de Hollandse heren een gulden per morgen, zo werd die dag besloten. Dit hield dus in dat er een pot van f 2300,- was, en omgerekend kunnen we zo een schatting maken van 2300 mandagen werk.

Op 12 juni 1651 deden de afgevaardigden verslag van hun reis naar het veen. Men had een dag of wat daarvoor *`geresolveerd dat volgens bespreking door de heren directeurs gedaan met Marten Andries, aan de kant van de wallen, ter plaatse waar zand geschoten zal worden, zal uitgraven de turf, tot zijn kosten, voor de turf, ten einde dat het zand bekwaam geschoten zal worden.'* Het traject van de wijken was blijkbaar nog niet helemaal veenvrij. Marten Andries zou op zijn kosten het laatste veen laten weggraven, waarbij hij de turf mocht houden, zodat de arbeiders beter zouden kunnen zandschieten. Tevens was overlegd *`dat Marten Andries en de rentmeester in daghuren het zand in de opgaande grifte voor des rentmeesters huis opwaarts in het veen, in daghuren zullen doen uitschieten, en daarvan apart boekhouden. Dat de zelve nog zullen doen het zand uitschieten uit de wijken, en het Nieuwe Opgaande, mede in daghuren als voren, des nauw regart nemende op het arbeiden gelijk dat behoort'*

Er moest, zo lezen we, zand geschoten worden uit het hele opgaande, dat daarmee dus uitgediept werd. Dit gebeurde vanaf de woning van de rentmeester, tot in het Nieuwe Opgaande, in het Tweede Blok). Er werd een aparte boekhouding voor opgezet, met een budget zoals we zagen van f 2300,-. Het werk stond onder toezicht van veenmeester Marten Andries en rentmeester Jacobus van Overschie *`gelijk dat behoort.'* Van aanbesteden van het werk was dus uiteindelijk helemaal geen sprake meer. De Compagnie voerde het werk zelf uit, onder leiding van het eigen personeel, en de arbeiders werden in daghuur aangenomen. Inclusief de soldaten, als ze dat wilden. Helaas horen we daar niets meer over. Het maakt in ieder geval wel duidelijk dat er behoefte was aan arbeidskrachten van buiten Hoogeveen. De bevolking van Hoogeveen was niet groot genoeg om al het werk op zich te nemen. Tussentijds was er in het Tweede Blok ook al grond in cultuur gebracht, geschikt gemaakt voor de landbouw. We zien er dus twee zaken door elkaar lopen. Delen moesten nog afgegraven worden en andere delen waren al afgegraven.

HET IN CULTUUR BRENGEN VAN HET TWEDE BLOK (WOLFSBOS)

De eerste meier uit het Tweede Blok die we vermeld vinden in de notulen van de Hollandse Compagnie is Jan Roelofs. Tijdens de vergadering van 9 februari 1645 *`is geresolveerd Jan Roelofs en zijn zoon het land liggende tussen de eerste en tweede wijk, groot omtrent 200 roeden, te laten gebruiken de tijd van drie jaren, ingaande St.Petrus 1645 voor niet mits dat gehouden en zal wezen, het zelve land te bevredigen, en het zelve zal moeten slechten zo zulks hen de Rentmeester ordonneren zal, dat wijders het derde jaar het zelve zal moeten bezaaien met Rogge.'* Het land tussen de Eerste en de Tweede Wijk aan het Haagje was al over gegaan in handen van particulieren, zodat het hier moet gaan om land uit het Tweede Blok. De rentmeester moest er op toezien dat de verbouwde landerijen goed bemest werden.

Cornelis Leenders kreeg 12 juli 1645 de opdracht van zijn Compagnie om met de meiers te onderhandelen, opdat ze rond de Boekweitensloot het land bouwrijp zouden maken, zodat ze er gerst zouden kunnen verbouwen. In oktober 1636 werd al toestemming gegeven tot het verbouwen van haver, achter de huizen aan de Eerste Wijk, de huidige Hoofdstraat¹¹. De eerste bewoners van Echtsens-Hoogeveen waren bezig uit te groeien tot kleine boertjes. Dit werd sterk gestimuleerd door de Hollandse Compagnie, zeker als we bedenken dat de Boekweitensloot toentertijd nog niet eens in een breed opgaande veranderd was. De turfgraverij was er nog maar

net op gang gekomen. De eerste braakliggende ondergronden werden al verpacht aan Jan Roelofs en de rentmeester kreeg al de opdracht om de meiers te stimuleren tot bouwrijp maken van de grond. De meiers gingen aan de slag. De grond was arm, en het schapenhok lag vol mest. Op 23 september 1649 kregen meiers toestemming *'op het Tweede Blok, vervolgens aan het geen de meiers in gebruik hebben, de mest liggend in het Schapers huis, en onder de berg op het voornoemde land te brengen, naar dat het zelve zal zijn geslecht.'* Het Tweede Blok leek volop in de belangstelling te staan bij de meiers, want ook de ontginningsactiviteiten van 1650 moeten daarop betrekking hebben. Er is dan sprake van ontginning van het land *'over de Eerste Wijk'*. Omdat het land aan de Eerste Wijk die we nu Hoofdstraat noemen in de notulen steeds het *'land achter de huizen'* wordt genoemd, en het daar ging om grond wat al lang geen woeste grond meer was, moeten we met het land *'over de Eerste Wijk'* van doen hebben met het land ten zuidoosten van de Eerste Wijk in het tweede Blok. We lezen in de notulen van 4 oktober 1650: *'Het schrijven van mr. Jacob (rentmeester Jacobus van Overschie) van dato 18/28 september gelezen zijnde, hebben geresolveerd in antwoord van het zelve te schrijven, dat hij het land over de Eerste Wijk voor zowel als daar aan alrede geslecht is, en als nog oorbaarlijk geslecht kan worden, wel zal mesten met de mest die alreeds daar is, en dan bezaaien met rogge.'*

De 20ste december van dat jaar besloot men om de grond in het Tweede Blok, die in 1650 na het turfgraven van de veenlaag ontdaan was, in het voorjaar van 1651 zaaiklaar te maken. Men schreef in het notulenboek: *'Tweede Blok van dit jaar te vergraven, zulks dat het toekomende jaar toegemaakt en bezaait zal kunnen worden tot kosten van het gemeen, voor zoveel het zelfde extraordinair zoude mogen kosten.'* En verder: *'Op het land van de heren Baerle en Warmont te laten greppelen, tot stevigheid van de wallen, om zand op te schieten en te laten bij de rentmeester, en dat naderhand zal worden geresolveerd wie de onkosten ter dier oorzaak wallen zal betalen.'* Er was nog meer grondwerk in het Tweede Blok te verrichten, want er werd tevens besloten *'de sloten in het Tweede Blok te vullen en dammen, en elsenbomen te kopen, om mikken te maken, en vredinge in het land, voor de beesten, om het gezaaide niet te beschadigen.'* De sloten zouden dus afgedamd worden, zodat de grond niet meer zou uitdrogen. Met de *'beesten'* bedoelde men de koeien. Vredingen zijn afrasteringen. In 1651 werd voor het eerst een stuk grond in het Tweede Blok geschikt gemaakt om koeien te weiden, zo lezen we in deze tekst.

De wijken bleven open, voor zover ze niet dichtgroeiden, omdat ze niet of weinig meer gebruikt werden. Op 11 juli 1652 vragen de Hollandse heren zich af of ze de Eerste Wijk geheel zullen laten dichtgroeien, of dat ze hem weer zullen opmaken, zodat ze gemakkelijker mest en zand op de landerijen aan weerszijden van de wijk kunnen brengen. We kennen het besluit hierover niet. De wijken zijn in ieder geval nooit helemaal dicht gegroeid, want tot in de 20ste eeuw kon men er met een bok, een platbodem vaartuig, door varen. Rentmeester Jacobus van Overschie verzocht volgens de notulen van 11 juli 1652 *'dat hem die huurjaren van het Tweede Blok voor zoveel als er de turf nog insteekt, twee jaar mocht verlengd worden, also hij het zelve noch dit, noch in de toekomende jaar niet zal kunnen slechten, noch zaaien, de wijl eerst in toekomende jaar de turf daar uit zal kunnen gegraven worden, mitsgaders het zelve van het stukje weideland liggend over de grift of het opgaande om dergelijke redenen.'* Er zat al met al nog steeds turf in het Tweede Blok, en een deel van de ondergrond was al verhuurd om ingezaaid of beweid te worden. Maar blijkbaar ging het afgraven niet al te snel, want de rentmeester had een door hem gehuurd stuk zaailand nog steeds niet kunnen gebruiken.

DE SCHEIDING VAN HET TWEDE BLOK (NU 'WOLFSBOS')

EN HET BEGIN VAN HET GRAVEN VAN HET OPGAANDE IN HET VIERKANTE BLOK (HET HUIDIGE 'HOLLANDSCHEVELDSE OPGAANDE')

Als eind 1651 het graven van de wijken in het Tweede Blok volop op gang is gekomen, breekt voor dit gebied een periode aan waarin er geen grote gezamenlijke uitdagingen meer zijn, maar men wel profijt kan hebben van de individuele inkomsten van de turf van dit blok. Voor de heren participanten is dan het moment gekomen om aan scheiding te denken. Men besloot 12 februari 1652 *'ook de wijken nevens het andere land te hermeten, en de scheidingen pertinentelijk te doen, en daar een pertinente kaart af te maken, met de pertinente belanders van iedere partij.'* Tevens werd besloten *'van dit jaar vijftig roeden lengte te begreppelen en prepareren in het gemeen tot een opgaande in het toekomende jaar te begraven en daar toe te verzoeken het advies van Jan Carstens hoe en met wat linie men opgaan zal, tot beste dienst van het gemene rauwe land.'* Deze greppel van 50 roeden (200 meter) werd in 1652 aangelegd in het gebied dat men in mei 1648 geïnspecteerd had, ten oosten van de Boekweitensloot, in de Triangel. Men besloot in het 'toekomende jaar', in 1653 dus, daar een opgaande te graven, volgens de adviezen van landmeter Jan Carsten. We kunnen hieruit afleiden dat het begin van het huidige Hollandscheveldse Opgaande, de eerste 200 meter ten oosten van de Trekgatenweg, in 1653 gegraven moet zijn. Verder kwam men nog niet.

Hoe zat dat met het advies van Jan Carstens? Wat bedoelde men daarmee? Bij het verbreden en verdiepen van de Boekweitensloot tot opgaande stond een kaart van Steven van Broeckhuijsen ter beschikking. Het verlengde van dit opgaande, het gedeelte dat we nu nog kennen als het Hollandscheveldse Opgaande (van de Trekgatenweg tot het Zuideropgaande), werd niet speciaal uitgetekend, maar kon in principe ook terug worden gevoerd op Broeckhuijsen's kaart uit 1637. Op sommige exemplaren ervan vinden we het gebied van de Triangel en het Vierkante Blok doorsneden door van west naar oost lopende wijken¹². Deze zijn nooit gegraven. In het Tweede Blok koos men voor wijken die haaks op het opgaande stonden. Wijken die dus naar het noordoosten liepen, en niet oostwaarts. In het zuiden van dit gebied hebben er wel enkele greppels op de trajecten van de ingetekende wijken gelegen, in en door het gebied van de Triangel en het Vierkante Blok. Het ging hier bijvoorbeeld om de greppel die later werd verbonden met het Riegmee. Dit zouden we de 15de Wijk van de Boekweitensloot kunnen noemen, stel dat al deze wijken ooit gegraven waren. Een ander voorbeeld is de 11de Wijk van het plan van Steven van Broeckhuijsen, een stuk ten noorden van de vorige greppel. Op het traject van deze wijk zou gegraven worden wat we nu kennen als het Hollandscheveldse Opgaande.

Hoe ver was men op 12 februari 1652 al met het zandschieten? We lezen: *'is voorts expresselijk beloofd, alzo met het zandschieten in het Nieuwe Opgaande voortgevaren is, tot het land toe van de heer Warmont, dat men daar mede zal voortvaren tot gemene profijten, zo voor de heer Warmonts als van Baarlens land, zodra zij daar om verlegen zijn, en vermaand zullen hebben; en moeten metten eersten ook voorts verdiept worden de vierde en achtste wijken'*, net als de wijken daar tussen, zowel bij het Oude als bij het Nieuwe Opgaande. Jammer dat men niet aangaf welke wijk van welke eigenaar was. Op 11 juli 1652 vragen de Hollandse heren zich af *'of men de Eerste Wijk geheel zal laten toegroeien, of dat men ze wederom zal laten opmaken om te bekwamelijker mest en zand etc. daardoor op de landen aan wederzijden liggende te brengen'*. Het kan hier alleen maar gaan om de Eerste Wijk in het Tweede Blok, waar de turf inmiddels al afgegraven was. Vandaar dat aan de orde was of de wijk nog wel onderhouden moest worden.

Blijkbaar kwam er zoveel zand vrij, dat men dit in het Tweede Blok over het land verdeelde, daar waar de turf al verdwenen was. Dit was niet alleen om van het zand af te komen. Het vermengen van de vrijgekomen ondergrond met zand en mest was de gebruikelijke manier om de grond geschikt te maken voor bouw- en weiland.

Toen 11 juli 1652 de afvaart van het veen in het Vierkante Blok weer ter sprake kwam, bleef het punt even liggen. De ene dag werd gebruikt om maar liefst 18 gesprekspunten op de agenda te zetten en voor te bespreken, de andere dag werden deze afgehandeld. De 12de juli werd genotuleerd dat *'Jan Carsten zal de kaarten maken op papier, het welk Sr. Spiljeurs tot dien einde heeft gekocht.'* Het kon de heren niet snel genoeg gaan. Uit de notulen van 6 augustus 1652: *'En voorts geresolveerd aan Jan Carsten te schrijven dat hij met het karteren voort vare en het stuk aan monsieur Van Baerle toemeet, en het geen hij daar mee meer heeft als zijn portie is bedragende, dat hij het zelve hem op de wijken aftrekt, en zulks elk zijn portie op de wijken daar mee vermeerderd. Idem dat Jan Carsten met stippelen zal afzetten op de kaart waar hij meent bekwaamst de opgaande vaart te zullen kunnen gelegd worden.'* Jan Carstens kaartwerk diende dus een dubbel doel: aangeven waar het Hollandscheveldse Opgaande door het Vierkante Blok gegraven zou moeten worden en het scheiden van venen en gronden. Het werk was in november nog steeds niet in Leiden gearriveerd. Men besloot 2 november 1652 *'aan mr. Jacobus van Overschie metten eersten te schrijven tot bevordering van kaart door Jan Carsten te maken.'*

De zaak was 28 december 1652 nog steeds niet afgerond, al lijkt men inmiddels al wel kaartwerk van Jan Carsten ontvangen te hebben. We lezen in de notulen van die datum: *'Aangaande de meting, en van de ondermaat, aan Jan Carsten te schrijven, dat hij voortga met zijn kartering, volgens de meting van J.Geeste Coren, dezelve trekkend met een blinde linie, en dan voorts trekkend volgens zijn nadere meting, naar hij bevindt te behoren, dezelve aanwijzende met een uitgetrokken linie. (...) Voorts wat aangaat het opgaan en graven van de vaart is geresolveerd, dat men het gevoelen van de Leidse heren participanten zal schrijven naar Amsterdam, om met hare consideraties daarover. Als dan voort gehouden te worden naar het veen. Het gevoelen alhier is, dat men met het graven van de vaart zal procederen volgens de opinie van Jan Carsten tot de hoogte van het meer de Rieg; waarop de consideraties van de Amsterdamse participanten verstaan hebbende, eindelijk te disponeren. De scheiding van de venen wordt door ons alsnog in nader bedenken genomen.'* Weer zien we het scheiden van veen en het graven van het Hollandscheveldse Opgaande in het Vierkante Blok in het overleg tussen de heren aan elkaar gekoppeld worden. Dit alles in verband met de kaarten van Jan Carsten. Wat ook opmerkelijk is: het lijnenpatroon op de kaart Hoogetveen, rondom het huidige Hollandscheveldse Opgaande, is een zaak geworden van denkwerk, tekenwerk en schrijfwerk waarbij voortdurend onderling overleg was tussen Hoogetveen, Leiden en Amsterdam.

Scheiden en kanalen laten graven, aan elkaar gekoppeld. Dat is precies wat we ook vinden op het bewaard gebleven kaartwerk van de Hollandse Compagnie. Jan Carsten's kaarten geven veenverdelingen weer en geven aan waar opgaanden, inclusief het Zuideropgaande, moeten komen. Alleen zijn deze kaarten ogenschijnlijk veel jonger, namelijk uit de jaren '70 van de 17de eeuw. Het moet dan ook gaan om kopieën of nadere uitwerkingen van later datum. De oorspronkelijke kaarten van Jan Carsten zijn uit 1652, zo lezen we in de notulen. In 1653 kwam via kaartwerk van Jan Carsten ook een nieuwe scheiding van veen en ondergrond in orde. We lezen in de notulen van 5 augustus 1653 dat de heren Van der Maersche en Nicolaas Dedel de venen zouden bezoeken. Van der Maersche was getrouwd met Geertruit van Dorp, waaruit blijkt

dat deze vrij recent toegetreden participant familiebezit over had genomen. Deze heren zouden tijdens dit werkbezoek tevens *'bezorgen dat op de kaart van Jan Carsten gemaakt, de verdelingen door de participanten gedaan mede pertinentelijk daar in worden afgetekend, opdat ieder daaruit kan weten wat ondergrond hem is aanbedeeld.'* Op 28 december 1652 wordt de scheiding nog in bedenken genomen. Op 5 augustus 1653 is dit al een feit geworden. Blijkbaar zijn de aandelen in ieder geval al wel gescheiden, maar moest de kaart nog precies weergeven wie waar bezittingen had. Wat werd er nu gescheiden in 1653? In 1643, zo zagen we, werd het Eerste Blok gescheiden. De veenscheiding van 1653 moet betrekking hebben gehad op de ondergrond van het Tweede Blok, bij de huidige Wolfsbos, want nadien wordt over het Vierkante Blok nog gesproken als over algemeen bezit, en van de Triangel is bekend dat deze pas in 1723 werd gescheiden¹³.

DE KOMST VAN RENTMEESTER SAMUEL SEIJTZ

Mr. Jacobus van Overschie lijkt zich niet zo gelukkig gevoeld te hebben, daar in dat afgelegen Hoogeveen. Die indruk krijgen we althans, als we horen wat 20 december 1651 veenmeester Marten Andries over hem te vertellen heeft, bij een bezoek aan de heren Hollandse participanten te Leiden. Deze vertelde namelijk *'hoe dat mr. Jacobus van Overschie wel zoude geresolveerd zijn, zijn bediening als rentmeester in het veen te kwiteren en af te staan.'* Dit kwam de heren participanten vreemd voor *'vermits mr. Jacob onlangs alhier zijnde, daar of niet en heeft bekend gemaakt.'* Ze zouden mr. Jacobus van Overschie schrijven, om er achter te komen wat er waar van was, wat Marten Andries vertelde. Het kon ook zijn dat het door mr. Jacobus' *'gesteltnis van lichaam zulks zoude kunnen veroorzaakt zijn'*, dat hij er met Marten Andries over gesproken had. Het antwoord van mr. Jacobus van Overschie kennen we niet, al was daaruit wel duidelijk dat hij zijn baan toch weer wilde houden, want hij bleef. Mr. Jacobus van Overschie had blijkbaar een zwakke gezondheid. Dat zal ook de reden zijn geweest dat in december 1651 niet hij maar Marten Andries naar Leiden was vertrokken.

Het gebeurde nog wel eens dat er geen brieven binnen gekomen waren van de rentmeester, al was mr. Jacobus van Overschie vrij trouw in zijn schrijven. Toen men op 4 november 1653 bij elkaar zat, was het drietal aanwezig (Van der Maersche, Cornelis van Tol en Nicolaas Dedel) toch weer een keer voor niets bij elkaar gekomen. Twee dagen later zaten ze weer bij elkaar, nu met een grotere groep. De heren Spiljeurs, Van der Maersche, Schilperoort, De Dieu, Van Tol en N. Dedel hadden Teunis ten Brouel in hun midden, hun turfmakelaar uit Zwartsluis. Hij was overgekomen naar Leiden met slecht nieuws: *'Teunis ten Brouwel, overgekomen zijnde, brengt tijding van het onverwacht overlijden van mr. Jacob van Overschie en daar op geresolveerd aan Marten Andries te recommanderen, dat hij op het zorgvuldigst onze gelegenheden waarneemt, en wat aangaat het rentmeesters ambt, daar nu bij de winter niet veel mee te doen is, dat hij daarin de weduwe wil behulpig zijn.'* Verder: *'Verstaan hebbende het overlijden van mr. Jacob, daarom een beklag briefje van rouw aan de weduwe te schrijven, met verzoek aan Marten Andries is geschreven haar voorts behulpzaam te wezen en dat zij ook zoveel mogelijk gelieve goede opzicht op onze gelegenheid te nemen.'* Het 'beklag briefje', een rouwbetuiging, stond dus vooral in het teken van de voortgang van het werk en de behartiging van de belangen van de Hollanders. Marten Andries was waarnemend rentmeester, tot de komst van Samuel Seijtz. Samuel Seijtz was boekhouder geweest van de heer Spiljeurs, participant binnen de Hollandse Compagnie. Hij hoorde bij het tweetal van kandidaten voor het rentmeesterschap van de Hollandse Compagnie, dat 19 december 1653 besproken werd. In overleg met de Amsterdamse groep participanten van

de Hollandse Compagnie besloot men over te gaan tot aanstelling van Samuel Seijtz. Zijn aanstelling zou plaatsvinden op dezelfde condities als waarop mr. Jacobus van Overschie werkzaam was, terwijl Samuel Seijtz zich tevens net als mr. Jacob bezig zou kunnen houden met de 'landboerderij', het in cultuur brengen en bezaaien van de landen. De heren zouden Marten Andries schrijven en hem vragen om een overzicht *'van het toegemaakte landt het welk mr. Jacob heeft aangenomen, en hoeveel bezaaid is of bezaaid kan worden, en hoeveel nog te slechten is.'* Het contract tussen Samuel Seijtz en de Hollandse Compagnie werd op 6 januari 1654 te Leiden ondertekend, in aanwezigheid van de heren Warmont, Spiljeurs, Schilperoort, Van der Maersche en N.Dedel. Het contract was in het net opgesteld door notaris en burgemeester van Leiden Pieter Joosten Warmont.

De weduwe van mr. Jacobus van Overschie werd in april 1654 verzocht haar laatste rekening, boekhouding, te sturen. Deze werd 30 april 1654 door de Hollandse participanten afgehandeld. Ze had f 162,- meer uitgegeven dan begroot was. Op de 1ste september 1654 besprak men haar brief, waarin ze verzocht om die f 162,- nu eindelijk te betalen. Met rente, zodat ze inmiddels al f 172,- van de Hollanders vorderde. Ze vroeg tevens wie dit geld zou betalen. De heren te Leiden verwezen haar naar de particulieren, de individuele participanten, om het eerst met hen te verrekenen. Zo verdween ze uit zicht en uit de notulen. Omdat men rentmeesters hoofdelijk verantwoordelijk stelde voor tekorten is het maar de vraag of de weduwe haar geld ooit heeft gekregen.

HET IN CULTUUR BRENGEN VAN HET BEGIN VAN HET DERDE BLOK

Op de bewaard gebleven kaarten van Jan Carsten vinden we duidelijk het Eerste Blok aangegeven als het gebied rondom het Haagje en het Oude Opgaande. Het Tweede Blok is het gebied waar we nu de woonwijk de Wolfsbos vinden, en de gronden ten zuiden ervan aan de Lange Dijk, net ten noordwesten van de Triangel. Waar ligt dan het Derde Blok? Voor de hand ligt dat men daarmee het gebied van de huidige Trekgatenweg tot de Riegshoogtendijk heeft bedoeld. De namen 'Triangel' en 'Vierkante Blok' konden pas ontstaan nadat het Derde Blok grotendeels verdeeld werd over de Hollandse participanten, en een ongedeelde stuk in de vorm van een driehoek de naam 'Triangel' kreeg. We zagen in het voorgaande dat in 1653 het begin van het Hollandscheveldse Opgaande aldaar gegraven werd, in de Triangel. Toentertijd werd een knik in het opgaande gelegd, later bekend als de 'Kruumte'.

Het graven van dit stuk oostwaarts lopende opgaande hield in dat ook begonnen kon worden met het afgraven van het veen, en kwam tevens voor het eerst ondergrond vrij rondom het huidige Hollandscheveldse Opgaande. Deze zou in cultuur moeten worden gebracht. Daartoe werden in de zomer van 1653 afspraken gemaakt met de rentmeester. Terug van een tocht naar de venen, gaven de heren Dedel en Van der Maersche in Leiden weer wat ze in het veen gezien en gehoord hadden. De Compagnie besloot naar aanleiding daarvan op 2 september 1653 aan mr. Jacobus van Overschie te schrijven *'dat mr. Jacob de meiers bestede, het nieuwe land op het Derde Blok te slechten, en onder cultuur te brengen, en dat voor elk zo groot als haar dient, en voor zo weinig jaren als doenlijk en haar kan worden aanbesteedt'* Het gebied was toentertijd ook over land al bereikbaar. Er zullen niet alleen zandpaden langs het opgaande gelopen hebben, er was ook al een zandweg, een dijk, bij 't Eultie. We lezen namelijk in de notulen van 9 oktober 1653 een opmerking over *'de gruppelen van Albert Holtges Dijk'*. Naast de zandweg lagen greppels. De

`Albert Holtges Dijk' liep, gezien de naam, tot in het Derde Blok. Mr. Jacobus van Overschie heeft het in cultuur brengen van het land niet aanbesteed, maar zelf als aannemer laten uitvoeren, zo krijgen we de indruk, als we de notulen van 26 mei 1654 lezen. Aanwezig waren tijdens deze vergadering de heren Warmont, Spiljeurs, Theunemans, Schilperoort, Van der Maersche en Nicolaas Dedel: *'Zijn op heden de weduwe van zaliger mr. Jacobus van Overschie en de heer Johannes Spiljeurs met tussen spreken van boven geschreven heren, opende het aannemen van het weideland en verder toemaken van land verdragen, dat de heer Spiljeurs aangenomen hebbende de contracten van de cultaere, waarover de weduwe zal betalen in vergoeding van haar uitgeschoten penningen, de somma van vierhonderd gulden en zal dan de effecten van de contracten genieten, en de weduwe de heer Spiljeurs kwiteren van alle pretensien uit de voornoemde contracten spruitende.'* De weduwe bleef blijkbaar actief op het Echts Hooge Veen, want voor 400 gulden, te betalen aan de compagnie, had ze het beheer van de landerijen onder zich weten te houden. Niet alleen welke al in cultuur waren gebracht, ook de landerijen welke nog vrij zouden komen en alsnog in cultuur gebracht moesten worden.

Wat betreft het vervoer van zand, benodigd voor het in cultuur brengen van de ondergrond, was er tot dan toe nog geen speciaal daarvoor ontwikkeld vaartuig in het veen voor handen. De 7de december 1654 *"werd de rentmeester gelast een nieuwe praam te laten maken, tot gerief van het veen, en werd hem in het bedenken gegeven of men dezelve niet kan maken van binnen met een gladde bodem, om bekwaam zand, aarde of mest daarmee uit te lossen, en ook voor met een platte steven, op de manier van een schouw, alzo zulk fatsoen bekwaamer en gediensstiger werd geoordeeld voor het gebruik in het veen, doch zulk fatsoen niet kan gemaakt worden, het oude fatsoen te laten maken."* Aangepaste praam of niet, voor het goed vruchtbaar maken van de grond bleef vooral de schapenmest van belang.

Wie inmiddels ook schapen op het veen had lopen, was 'de Boer'. Het zal hier niet gaan om een persoon met die naam, maar om de gebruikelijke afkorting voor 'de boerschap', de gezamenlijke inwoners van het dorp. Mr. Jacobus van Overschie had tijdens zijn vierjarige rentmeesterschap, de periode 1649-1653, afspraken gemaakt met de boerschap van Hoogeveen over het weiden van schapen op het veen. Als plaatsvervangend rentmeester en assistent van de weduwe van mr. Jacob schreef Marten Andries hierover met de heren in Leiden. Op 17 november 1653 besloten deze heren: *'Aangaande het schrijven van Marten Andries van de Boer de die schapen houdt, dat de heren zo loffelijk daar in niet en kunnen resolveren, maar zijn wel tevreden, dat de Boer de schapen bij provisie op het veen weidt, en in de schuur zet, onder zulke conditie als hij met de zaliger rentmeester heeft aangegaan, en dat zulks de tijd toe dat of een ander rentmeester mocht zijn, of de heren daar zelf kwamen, en verder daar van met de Boer accordeerden, en dat Marten ondertussen eens over schrijft wat conditie de Boer met de zaliger rentmeester heeft ingegaan.'* Blijkbaar had mr. Jacob niets overlegd met de Hollandse heren, en was hij op eigen houtje een regeling gaan treffen met de schapenhouders. In afwachting van meer informatie en verdere regeling van zaken, mochten de schapen op het veen blijven. Men kwam hier 14 december 1653 nog even op terug, accepteerde de inmiddels door Marten Andries toegestuurde condities, en verwees weer naar het bezoek aan het veen, in 1654, om eventueel zelf verder een en ander te regelen.

In augustus 1654 werd bij de nieuwe rentmeester Samuel Seijtze een briefje bezorgd, waar deze niet goed raad mee wist, zodat het opgestuurd werd naar Leiden. De Hollandse heren bespraken dit briefje in hun vergadering van 1 september 1654. We lezen even mee: *'Memorie om de*

gezamenlijke participanten voor te dragen. Jan Sijmons en Wolter Jans, gebroeders, wonende op het hoge Echter veen, meiers van de heren Pronck en Spiljeurs, verzoeken een getal van honderd schapen te houden en dezelve op het veen te mogen weiden, verzoeken daartoe verschot van honderd gulden, presenterende tot verzekering hypothecatie der zelve schapen neffens de interesse der verschoten penningen, verzoeken andere het gebruik van de schuur, en het Derde Blok voor zeven jaren op haar eigen kosten te slechten, zo niet in het geheel, toch den dele naar haar vermogen; noch hadden ze gaarne een schuit te haren gebruik.'

De beide heren vroegen honderd gulden te leen, om een schaapskudde te beginnen. Een lening van een veen- en grondbezitter was in ieder geval in de eeuwen daarna zeer gewoon. Zo konden hardwerkende schippers en arbeiders met startkapitaal van iemand die wat ruimer zat een eigen veenderij beginnen. Hoe gewoon een dergelijke lening het midden van de 17de eeuw was, weten we niet. In ieder geval was het voorgestelde hypothecaire onderpand niet echt gangbaar: het ging om de schapen. Jan Sijmons en Wolter Jans vroegen toestemming om deze schapen te mogen houden op het veen van de Hollandse Compagnie, en gebruik te maken van 'de schuur'. Waar deze schuur stond wordt uit de notulen zelf niet duidelijk. Uit het vervolg van de gebeurtenissen krijgen we de indruk dat het hier moet gaan om een schuur aan de Boekweitensloot, aan dat deel ervan dat we nu kennen als het laatste stukje Lange Dijk, tussen de snelweg en het Hollandscheveldse Opgaande.

Als tegenwicht boden ze de Compagnie aan zeven jaar lang op eigen kosten het vrij te komen land te slechten, dat in het Derde Blok onder het veen vandaan zou komen. Ze wilden tijdens dit werk wel graag gebruik maken van een schuit. De heren participanten dachten niet aan voorschieten van honderd gulden. Ze besloten die 1ste september 1654 dat hun delegatie naar het veen in oktober 1654 met de gebroeders zou moeten bespreken dat ze in mei 1655 zouden kunnen beginnen met het slechten van land in het Derde Blok, net zolang tot ze f 100,- aan arbeidsloon hadden verdiend. Ze zouden de schapen op het veen mogen weiden, maar niet helemaal onder de condities zoals ze deze voorstelden. Kortom, er moest nog flink gepraat worden over hun voorstel.

Op 7 mei 1655 kregen Pieter Joosten Warmont en Spiljeurs als gecommiteerden namens de Compagnie bevoegdheid om bij hun komende bezoek aan de venen alles uit voorgaande brief met Jan Sijmons en Wolter Jans door te spreken, en tot afspraken met hen te komen. De 1ste Juni 1655 waren de heren terug in Leiden en deden verslag. We weten niet precies wat er met de gebroeders afgesproken is, maar men kwam wel tot zaken. We lezen namelijk in de notulen van die dag dat Pieter Joosten Warmont de condities zou verwerken in een contract. Dat dit er kwam is zeker, want de Hollandse heren maanden Warmont de 19de juli 1655 om vaart te maken met het contract. Tijdens hun onderhoud van de 3de augustus van dat jaar werd geconstateerd: *'Naar dat bij de heren zijn de conditiën en punten waarop de twee meiers het Derde Blok zouden slechten, en bebouwen, bij de heer Warmont ingesteld en ook bij de meiers ten dele opgegeven, en daar nog iets bij gevoegd zijnde, zijn dezelve alle de rentmeester overgegeven, en daarbij gelast, met de meiers daarover te handelen en zodanig nog bij te voegen als oorbaarlijkst; doch alles op approbatie van de heren participanten.'* Eveneens werd verder aan de rentmeester overgelaten *'of die heren gelieven aan Jan Sijmens en Wolter Jans verschot te doen van 100 guldens, tot honderd schapen, als voor dezen bij hun is verzocht, en daar van de heer Warmont memorie ontvangen heeft.'* Rentmeester Samuel Seijtz zou de zaken verder afhandelen. Mocht hij tot andere afspraken willen komen dan tot dan toe doorgenomen waren, dan zou hij weer contact op moeten nemen

met de Hollandse heren. Tussen de regels door wordt ook nog duidelijk dat een schaap in die dagen een gulden kostte, gelijk aan het dagloon van een turfgraver.

In de notulen van 14 september 1655 van de Hollandse Compagnie lezen we dat men zich voornam: *‘op toekomende zaterdag de punten van het aannemen van het land bij de meiers te slechten, nader te examineren en daarop absolutelijk dan de rentmeester te lasten, met de meiers voornoemd te tracteren.’* De 5de oktober kwamen genoemde punten aan de orde: *‘Alzo, als hiervoren is geresolveerd, de punten van de aanneming van het land te slechten en te bebouwen bij de twee meiers, zo is op heden geresolveerd, aan de rentmeester te schrijven, dat de heren niet kunnen verminderen de zes roeden breedte te slechten, doch zo het niet mogelijk was zulks te doen, door enige onmacht het zelve met discretie in te zien, en kunnen de heren mede niet inwilligen de teling langer als vier jaren toe te laten, mits nochtans dat het landt jaarlijks behoorlijk wordt gemest, en tot weiland gebracht zijnde, in plaats van elke koemest daarop te brengen, een halve koemest, en minder niet.’* Zes roeden breedte is een strook van ruim 24 meter. Waarschijnlijk is dat de breedte van de strook veen, welke jaarlijks in het Derde Blok werd vergraven. Hadden Wolter Jans en Jan Sijmens misschien aangegeven dat ze dat toch wel wat veel vonden? Ze werden in ieder geval door de Hollandse heren aan de door hen voorgestelde hoeveelheid te slechten grond gehouden. Verder gaven de heren aan dat de afspraken maar voor vier jaar zouden gelden, mits ze goed bemestten. Dat was wat anders dan de zeven jaar waar Wolter Jans en Jan Sijmens in hun eerste brief om gevraagd hadden. Deze hele discussie houdt in dat er toentertijd nog steeds geen contract was tussen de gebroeders en de Hollandse heren.

Volgens de notulen van 1 augustus 1657 heeft Van Tol *‘voorts overgeleverd zekere memorie van bedenking van het verhuren van de schuur met enig weiland en dan te slechten het Derde Blok, met nog enige andere volgens memorie.’* Blijkbaar was er nog steeds geen contract. Als de gecommiteerden dokter Theunemans en mr. Pieter van der Maersche zich 1 juli 1658 voorbereiden op een bezoek aan de venen, krijgen ze als boodschap onder meer mee: *‘Te onderstaan wat het zoude kosten de schuur die staat op het weiland te bekwamen tot een of twee woningen en zo zulks met weinig kosten kan geschieden dan te laten toestellen en te verhuren aan diegene die daartoe (het) bekwaamste (is) en dat tot meeste vordering van de compagnie zou geschieden.’* Aangezien er niet meer over de schuur gesproken werd, kunnen we aannemen dat de voorgestelde verbouw tot woning(en) doorgevoerd werd. Daarmee was de schapenhouderij en ontginning van Wolter Jans en Jan Sijmons van de baan.

De jarenlange touwtrekkerij tussen deze ondernemende veenbewoners en de Compagnie was op niets uitgelopen. We weten door hun vasthoudendheid echter wel dat er al vroeg sprake was van een schuur in de velden, gebruikt door de Hollandse Compagnieën. Die schuur werd verbouwd tot woning. We komen via deze schuur uit bij de eerste vaste bewoners van het Derde Blok! Uit het verloop van de geschiedenis blijken twee woningen al heel vroeg aan de Boekweitensloot gestaan te hebben: de huidige panden Lange Dijk 10-14 en 9-13. Nu zijn dat meerdere nummers, maar oorspronkelijk ging het om twee tegenover elkaar staande woningen, met een draaivonder er tussenin. Eén van deze panden werd in de zomer van 1657 gecreëerd, door het verbouwen van een schuur. Het andere pand is iets jonger. Helaas weten we niet welk pand in 1657 werd verbouwd van schuur tot woning. Zeker is in ieder geval dat in 1657 zich de eerste vaste bewoners in het Derde Blok vestigden, in dat deel dat later bekend zou staan als de Triangel!

HET GRAVEN VAN HET HOLLANDSCHEVELDSE OPGAANDE

Mr. Jacobus van Overschie is overleden voor het grote project van het uitdiepen van het opgaande en het graven van de wijken afgerond kon worden. Als 6 november 1653 Teunis ten Brouel te Leiden verslag doet van het overlijden van mr. Jacob, heeft hij ook post bij zich van Marten Andries, samen met mr. Jacob verantwoordelijk voor het uitvoeren van het verdiepen. Op basis van dit schrijven wordt besloten: *‘Wat aangaat het geen daar Marten Andries van schrijft van het verdiepen, wordt goed gevonden zulks tot het voorjaar toekomende uit te stellen, en dat hij zo met de praamschuivers zulks kan bestellen, geen meerder turf en laat afladen.’* Wegens omstandigheden, waarschijnlijk weersomstandigheden, werd het vervolg van het verdiepen dus uitgesteld tot het voorjaar van 1654, terwijl ook de afvoer van de turf stil bleef liggen. Na de dood van mr. Jacob was Marten Andries alleen verantwoordelijk voor het uitdiepen en het wijken graven. De Hollandse heren besloten hem 14 december 1653 te schrijven *‘dat Marten Andries voorts laat opmaken op dezelfde condities als door de zaliger rentmeester met het werkvolk zijn bedongen, de eerste wijken, de aarde daaruit komende bevroren geweest zijnde, wordt (als de condities zijn) behoorlijk te slechten en de gruppelen mede te stoppen.’* Het zand uit de wijken werd klaarblijkelijk ook gebruikt om greppels mee te dichten. De greppels waren ter bevordering van de afwatering nodig geweest ten tijde van de vervening. Nu de ondergrond in het Eerste en het begin van het Tweede Blok overal geschikt werd gemaakt voor bouwland, werden de greppels gedempt met het overtollige zand uit het Tweede Blok. Als in mei 1654 een delegatie Hollandse heren (Warmont, Spiljeurs en Nicolaas Dedel) naar de venen afreist, krijgen ze als opdracht mee *‘te letten op het opmaken van de einden van de wijken.’* De wijken in het Tweede Blok werden gecontroleerd, en er zou op gelet worden of ze wel tot het eind toe doorgetrokken waren.

Landmeter Jan Carsten was een zoon van Carst of Kersten Peters, rentmeester van de Heer van Echten. Jan Carsten solliciteerde direct na het overlijden van mr. Jacobus van Overschie naar de functie van rentmeester van de Hollandse Compagnie. Het antwoord aan Jan Carsten werd verwerkt in een schrijven over zijn kaartwerk. Men besloot op de vergadering van 17 november 1653 hem te schrijven *‘dat hij nopende het volmaken van de kaart, gelieft nog alleen daar op te stellen de grote van de meren en ook de plaatsen waar dezelve gelegen zijn, en ook de aftekening van elks verdeelde’,* en daaraan toe te voegen: *‘en nopende zijn verzoek van het rentmeesters ambt, dat men hem bedanke voor de goede genegenheid en voorzorg tot des heren zaken, en dat zij nopende het rentmeesters ambt, daar nog niet en kunnen in doen.’* Deze notitie maakt ons duidelijk dat het kaartwerk van Jan Carsten in 1653 al zo uitgebreid was, dat ook de meren er allemaal op weergegeven werden. In het van hem bekende kaartwerk van later datum zien we steeds een identiek merenpatroon. Het gaat dan om kopieën voor andere doeleinden, met intekening van andere scheidingen en delingen, op basis van zijn karteringsarbeid uit 1653.

De Hollandse heren besloten 3 februari 1654 veenmeester Marten Andries te ontbieden, voor nader overleg. Hij was 24 februari te Leiden aanwezig. Overigens was Samuel Seijtz ook aanwezig, de nieuwe rentmeester, die zijn arbeidscontract ondertekende. Marten kreeg opdracht samen met Teunis ten Broel zoveel mogelijk praamschuivers aan te nemen, op *‘zodanige condities als doenlijk en oorbaarlijk is.’* We hebben het nog steeds over de periode dat de Hollandse Compagnie zelf een pramenvloot beheerde. Tevens werd Marten Andries geautoriseerd met de andere rentmeesters en veenmeesters van Echtens Hoogeveen te spreken, opdat een gezamenlijk reglement opgesteld zou worden voor het werkvolk. De lonen en andere condities waarop arbeiders aangenomen werden, zouden voor heel Echtens Hoogeveen gezamenlijk geregeld worden. Het derde punt van overleg was het opgaande in het Vierkante Blok, het huidige

Hollandscheveldse Opgaande, waarvan het begin er al lag in de Triangel. We lezen in de notulen: *'Is nog gelast de raaigruppel waar het nieuwe opgaande zal worden gemaakt oostwaarts op te maken, en verdiepen tot 3 a 4 voeten, en driehonderd roeden lang.'*

Deze greppel van 300 roeden zou in het verlengde komen te liggen van het stuk opgaande in de Triangel, dat al in 1653 gegraven was. Als we 50 roeden vanuit de Kruumte rekenen, vanaf het begin van de huidige Trekgatenweg, dan komen we tot op het begin van het Vierkante Blok. Verder was het opgaande in 1653 dus niet gekomen. Het hele Vierkante Blok, tot aan de Riegshoogtendijk, mat 404 roeden en 3 voet¹⁴. Op last van de Hollandse Compagnie moet Marten Andries in 1654, voordat het graafseizoen begon, 300 voet daarvan (= 1200 meter) met een greppel doortrokken hebben, op het door Jan Carsten aangegeven traject van het Hollandscheveldse Opgaande. Dat houdt in dat nog ruim 104 roeden (416 meter vanuit de huidige Riegshoogtendijk) nog niet door een greppel doorsneden was. We lezen in de notulen van de Hollandse Compagnie van 26 mei 1654: *'En zal de nieuwe grifte moeten worden verdiept, de lengte van de breedte van de heer Baarles landerijen.'* Het Nieuwe Opgaande, zou worden verdiept over de volle breedte van het gebied van de heer Baerle. De grote vraag is of dit gaat om een gedeelte van de Boekweitensloot, dat uitgediept zou worden, of dat dit gaat om het opgaande ten oosten van de Triangel, het huidige Hollandscheveldse Opgaande. Waarschijnlijk gaat het om het laatste. Voor het graafseizoen van 1654 begon, werd een greppel in het Vierkante Blok gegraven, waar het opgaande zou moeten komen. In het najaar van 1654 zal men daar begonnen zijn met het uitdiepen van een gedeelte van de greppel tot een opgaande, volgens de opdracht van 26 mei 1654.

Voorafgaand aan het graafseizoen van 1655 werd terug gezien op de zandgraverij. Tussen 2 maart en 6 april 1655 is een extra vergadering gehouden, die wel werd genotuleerd maar niet van datum is voorzien, waarbij de heren van de Hollandse Compagnie in overleg waren met Marten Andries. Deze was weer naar Leiden gekomen. Hij deed verslag van de meiers, hun boekweitenland en het graven van het opgaande. We lezen: *'Alzo verstaan uit Marten Andries, dat het einde van de Nieuwe Grifte nog niet en is te zande geschoten, zo zal het zelve moeten aanlopen tot na de graaftijd. Is mede in het bedenken genomen het vorderen van de gemene opgaande nieuwe grift.'* Het opgaande in de Triangel was al in 1653 gegraven, zo zagen we hiervoor. In 1654 werd een greppel tot ver in het Vierkante Blok gegraven, waarvan het begin aan het eind van dat jaar moest worden uitgediept tot opgaande. De conclusie moet dan ook zijn, dat met dit *'einde van de Nieuwe Grifte'*, het stuk Hollandscheveldse Opgaande in het Vierkante Blok werd bedoeld. Dit einde van het opgaande was nog niet klaar. Na de graaftijd, in het najaar van 1655 moesten de veenmeester en de meiers beginnen met *'het einde'* van het Hollandscheveldse Opgaande.

De 1ste juni 1655 waren Warmont en Spiljeurs terug in Leiden, na een bezoek aan het veen. Ze deden verslag van hun bevindingen. Het vervolgen van het opgaande werd toen toch maar even uitgesteld: *'Is voorts nopende de resolute van de opgaande grifte te vorderen, en met dezelve opwaarts te gaan, het zelve uitgesteld tot het doen van de Hollandse rekening.'* Men zou wachten op de jaarrekening van de rentmeester. Deze werd 19 juli 1655 gepresenteerd. Er werd die dag besloten: *'Is de rentmeester gelast te bevorderen de opgaande grifte, daar toe te laten greppelen, om toekomende jaar in te graven de lengte van vijftig roeden opwaarts, en met Marten Andries overslag te maken, wat het greppelwerk, het graven en turven, zal komen te kosten, om daartoe dan omslag te maken.'* De al gegraven greppel door het Vierkante Blok, op het traject van het komende Hollandscheveldse Opgaande, zou verlengd worden. Er lag al een greppel van 300

roeden, zoals we zagen, op een totale lengte van 405 roeden voor het hele Vierkante Blok. Na het graven van het verlengstuk van de greppel, eind 1655, was men de huidige Riegshoogtendijk dus op 54 roeden (ongeveer 220 meter) na genaderd.

Volgens plan zou men begin 1656 het vervolgtraject van het Nieuwe Opgaande, een deel van de greppel, uitgraven tot opgaande. Hoever men daarmee was, dat is niet goed duidelijk. In ieder geval nog lang niet zover als met het greppelen, want er zouden nog enige jaren blijven volgen waarin de *'opgaande grifte'*, het opgaande in het Vierkante Blok, volop in de belangstelling stond, en nog maar steeds niet af was. Marten Andries zou een overzicht maken van alle kosten waarmee men eind 1655 en begin 1656 zou moeten rekenen, waarna deze als een omslag, een extra belasting, betaald zou moeten worden door de heren participanten van de Compagnie. En het moest en zou nu ook afgerond worden, dat Hollandscheveldse Opgaande. De notulen van 19 juli 1655 eindigen met: *'Werd meteen de rentmeester gelast, wel zwaar te vorderen, dat het einde grifte, het welk verleden jaar al zou te gronde geschoten worden, nu niet werd verzuimd, maar opgeschoten werd.'*

In het vaartenstelsel van de Hollanders werd zo nu en dan ook een schuit aangetroffen van de eigenaren van Bentincks Compagnie, van de heren Schaap, de Bentincks en anderen. Men haalde dan zand op, en omdat de eigen wijken deels onbruikbaar geworden waren, voer men door het gebied van de Hollandse Compagnie om de achterste stukken van hun eigen wijken te kunnen bereiken. Rentmeester Seijtz begon zich daar zorgen over te maken. Op 3 augustus 1655 bespraken de Hollandse heren de vraag van de rentmeester: *'Of de edelen als Schaap, de Bentincks en anderen vermogen UEdele's wijken met gins en weer varen te gebruiken en aldaar zand te halen en dergelijks, also sommige van hun wijken niet kunnen gebruiken.'* Samuel Seijtz kreeg opdracht dit *'bij ooglijking toe te laten en zo het onordelijk geschied, het zelve voor te komen, en de lieden daar toe te vermanen als men het gewaar wordt.'* Het mocht dus oogluikend toegestaan worden, mits het maar ordelijk gebeurde. Zo niet, dan werd degene die overlast gaf daar op aangesproken.

In de notulen van 9 maart 1656 werden de gecommitteerden van dat jaar aangespoord *'aangaande de opgaande grifte in het veen.'* Dat zal hen volkomen duidelijk zijn geweest, maar hier blijft het raadselachtig. We lezen echter in de notulen van 27 maart 1656 wat de bedoeling was geweest. De gecommitteerden, mr. Nicolaas Dedel en Johannes Spiljeurs, rapporteerden wat ze tijdens het bezoek aan de venen hadden gedaan en gezien. Daarbij schreef men over de 'grifte': *'Voorts aangaande de opgaande grifte in het veen die voor dezen is geaccordeerd verder op te maken, waartoe dezelve voorleden jaren is begreppeld en gereed gemaakt, daarin wordt tegenwoordig gegraven, zo als oorbaarlijkst is, om daar door meerder venen te water te brengen.'* Dit bevestigt dat er in 1655 een greppel op het traject van het huidige Hollandscheveldse Opgaande is klaar gekomen. Maar blijkbaar had men in Leiden geen idee van de toenmalige stand van zaken, zodat de gecommitteerden in maart 1656 naar de venen gingen om onder meer te zien hoe het met het opgaande stond. Uit voorgaande notulen krijgen we de indruk dat het werk aan het huidige Hollandscheveldse Opgaande moeizaam verliep, maar er werd in ieder geval aan gegraven, zo constateerde men in maart 1656.

We lezen in de notulen van 24 september 1657: *'Is voorts geresolveerd dat de rentmeester zorg zal dragen dat in het Nieuwe Opgaande het zand wordt geschoten, en dat nog van deze herfst, opdat men de gemeen gegraven turf mag afbrengen, en staat gemaakt het zelve 100 gulden zal*

kosten, en is ook geresolveerd dat de rentmeester op het derde blok zal laten slechten zoveel grond als hij voor 100 gulden zal kunnen gedaan krijgen.’ Er zitten nogal wat boodschappen in deze ene lange zin. Het Nieuwe Opgaande ligt in ‘gemeen’ gebied, zo lezen we, wat de ‘gemene’ turf moet erdoor worden afgevoerd. We weten hierdoor zeker dat het Vierkante Blok toentertijd nog onverdeeld was. Daar werd in die dagen gegraven, dus daar lag de ‘gemene’ turf. Met het zandschieten werd aangegeven dat het opgaande al behoorlijk op diepte was, want het ging niet meer om een geul in het veen, het ging om een geul in de ondergrond welke uitgediept werd. Het slechten van de grond in het Derde Blok moet gaan om de al blootliggende ondergrond, waar het veen weg was. Het zal dan ook gegaan zijn om dat deel van het Derde Blok, dat men later de Triangel noemde, rond de Kruumte, waar nu de Trekgatenweg uitkomt. Tot slot is duidelijk dat al het werk niet meer mocht kosten dan f 100,- Het zandgraven werd gedaan tegen een arbeidsloon van 16 stuivers. Een eenvoudig rekensommetje leert dat f 100,- gelijk staat aan 125 mandagen werk. Meer kon er in de herfst van 1657 niet aan werk verricht worden, want dan werd het de Hollandse heren te duur. Enerzijds wilden ze eigenlijk zo spoedig mogelijk het Hollandscheveldse Opgaande klaar hebben, want de kwestie speelde al jaren en steeds weer werd er benadrukt dat het snel moest gaan. Anderzijds remden ze zo hun eigen plannen voor het in cultuur brengen van het gebied. Het mocht niet teveel kosten.

Behalve aan het opgaande, werd er ook nog steeds gewerkt aan de wijken. Als 8 mei 1658 de gecommiteerden Dedel, Sinapius en Van der Maersche zich met de andere participanten voorbereiden op een bezoek aan de venen, krijgen ze als aandachtspunt mee *‘het verder opmaken van de einden van de wijken.*’ Helaas werd er niet bij gezegd welke wijken, maar voor de hand ligt hier te denken aan de eerste wijken in de Triangel en het Vierkante Blok, omdat de wijken in het Tweede Blok al gegraven waren in voorgaande jaren, tijdens het project onder leiding van Mr. Jacobus van Overschie en Marten Andries. In 1660 werd in de notulen gesproken over het nazien *“of de 5, 6, 7 en 8 wijken al zijn gegraven”* Als we dit met voorgaande boodschap uit 1658 combineren komen we tot de conclusie dat men in de nazomer van 1658 aan de slag ging met het graven van de einden van de 4de Wijk in het Vierkante Blok, en de einden van de wijken ten westen daarvan. De 4de Wijk lag net ten oosten van het huidige pand Hollandscheveldse Opgaande no. 19, op het traject van de huidige Mr. Cramerweg.

GEZAMENLIJK BELEID ROND DE MEIERS

Na het vaststellen van het reglement met betrekking tot de meiers (5 januari 1643) bleven de Hollandse participanten in velerlei opzicht één lijn trekken, als het ging om de vraag hoe om te gaan met het personeel. Helaas missen we nogal wat informatie daarover. Veel van wat besloten werd kwam niet verder dan het onderling overleg met de rentmeester. Sommige zaken kwamen ter tafel in de vergadering van de hoofdafdeling van de Hollandse Compagnie, de vergaderingen te Leiden. In de jaren ‘50 en ‘60 van de 17de eeuw speelden enkele grote loonconflicten, waarbij de arbeiders van de Hollandse Compagnie in botsing kwamen met de rentmeester, de vertegenwoordiger van de Hollandse participanten. Deze conflicten kwamen in de notulen van de Compagnie terecht. Rond de jaarwisseling van 1654 en 1655 speelde het eerste grote loonconflict. Dit ging tussen de Hollanders en de meiers in het veen van de Hollandse Compagnie. De meiers vroegen verhoging van het arbeidsloon. De zaak werd 8 januari 1655 te Leiden besproken. Dit was dan 8 januari 1655 nieuwe stijl, zodat de meiers in het veen nog tien dagen eerder leefden in de oude stijl, en het nog net 1654 hadden in hun jaartelling. Uit de notulen blijkt, dat de meiers tot

dan toe 17 gulden en tien stuivers 'par rijge', per gegraven rij ontvingen. Ze wilden 20 gulden per gegraven rij ontvangen. De meiers gaven aan van het oude loon niet te kunnen leven en dreigden te zullen vertrekken. Rentmeester Seijtz kreeg opdracht met de meeste omzichtigheid eens te informeren bij verveners van Zuidwolde, hoe die met deze zaken omgingen. Het doel was om de meiers vast te houden. Het verschil tussen het oude en het geëiste loon mocht hij uiterlijk tot driekwart aanvullen, mocht dat in de onderhandelingen met de meiers nodig zijn. Dit is de eerste keer dat door de meiers afgedwongen loononderhandelingen in de notulen vermeld werden. Andere keren kon de rentmeester het blijkbaar zelf wel af, in overleg met de meiers, maar dit keer dreigde het loonconflict te escaleren. Een jaar later, 7 december 1655, kwamen de lonen weer ter sprake, want de meiers vroegen opnieuw loonsverhoging. De Hollandse heren gaven aan dat ze hen niets toe konden zeggen, want zoiets moest gebeuren 'bij gemene resolutie'. Ze moeten hiermee bedoeld hebben dat dit gebeuren moest op voorstel van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen. De meiers waren dus gebleven. De 8ste februari 1655 besloot de Hollandse Compagnie *'ook aan de rentmeester te schrijven dat hij inquirere op het boekweiten van onze meiers, en ondersta hoe de landen in haar zijn verdeeld, en ook zo begreppeld worden gelijk meester Sijmon zegt gedaan te hebben, en evenwel het boekweiten hem ontzegd, dat zo zijnde, en bevonden worden, hem meester Sijmon op zijn begreppelde land te doen boekweiten zaaien.'*

Deze meester Sijmon moet een veenmeester zijn geweest die zich bezig had gehouden met het boekweitenland en het begreppelen ervan. De centrale veenmeester van de Hollandse Compagnie was echter nog steeds Marten Andries. Volgens Marten Andries had hij recht op f 120,- voor het waarnemen van het werk van de rentmeester, vanaf de dood van meester Jacobus van Overschie tot de komst van Samuel Seijtz. Hij besprak dat met de Hollandse heren, toen hij tussen 2 maart en 6 april 1655 op een extra vergadering van de Compagnie aanwezig was te Leiden. De heren waren van mening dat ze hem maar f 80,- hadden toegezegd. Ze zouden het nog wel eens weer bespreken, als er meer comparanten aanwezig waren, want op die vergadering waren het er maar vier. De 4de mei 1655 werd dit nog eens vooruit geschoven, zodat de komende delegatie naar de venen het verder met Marten zou kunnen bespreken. Tijdens het bezoek van Pieter Joosten Warmont en Spiljeurs aan het veen, kwamen ze met Marten Andries overeen dat hij f 90,- zou ontvangen voor al het door hem verrichte werk. Driekwart van wat Marten Andries zelf had berekend. Niet alleen de meiers werden kort gehouden.

De rentmeester was ook vertegenwoordiger van de 'huurbaas', degene die de huren moest zien te beuren van de meiers. De Hollandse Compagnie had rond 1655 blijkbaar moeite om de meiers aan het werk te houden. Er waren er steeds meer die werk hadden, of in loondienst, of voor zichzelf, in de Zuidwoldiger venen, maar nog steeds in een huurwoning van de Compagnie woonden. Het huursysteem uit die dagen was deels gebaseerd op loon in natura, waarbij het wonen in een pand van de baas gezien werd als een vorm van betaling. Wanneer mensen niet meer werkzaam waren in de venen van de Compagnie, werkte dit systeem niet meer. Hierover waren acht jaar eerder al afspraken gemaakt tussen de Hollandse heren en de familie Van Echten en verwanten, tijdens de vergadering van de Algemene Compagnie van 18 juni 1647. We lezen in de notulen:

"Alzo bevonden wordt ons volk hoe langer hoe meer ons onttrokken te worden in andere werken, waardoor de werken zo in het gemeen als particulier van de Echter Veense Compagnie worden verzuimd, is geresolveerd dat voortaan geen veenluiden op het veen wonende elders op de venen van onze Compagnie in daghuren of aangenomen werk zullen mogen arbeiden, zolang iemand

van de rentmeesters haar in dienst of arbeid zullen willen aannemen, het welk zij alvoor en eer zij ergens gaan werken aan de zelfde rentmeesters zullen vernemen, op poene van telkens contrarie doende te verbeuren haar also buiten de Compagnie verdiende loon, om het zelve te verstrekken aan de armen op het Hoge Echtinger veen."

De regels waren duidelijk: wie op het veen van de Algemene Compagnie woonde, mocht nergens anders werken dan op dat veen. Wie wel ergens anders werkte, bijvoorbeeld in de venen van Zuidwolde, zou al het daar verdiende geld aan de armen van Hoogeveen moeten schenken, wilde hij op het veen mogen blijven wonen. De regels waren duidelijk, en zullen aanvankelijk ook duidelijk toegepast zijn, maar de praktijk werd al gauw anders. De 3de augustus 1655 kwam dan ook bij de Hollandse heren een brief ter tafel van de rentmeester, met als inhoud: *'Alzo diverse personen in de heren huizen wonen en of voor hun zelve, of voor anderen in het Zuidwoldiger veen werken, of de heren dat in het toekomende verder gelieven toe te staan, alzo zulks doende, somtijds weinig kans zal zijn aan de huishuur te geraken'.*

Tijdens deze vergadering waren aanwezig de heren Theunemans, De Dieu, Schilperoort, Spiljeurs, Van der Maersche, Van Tol en Nicolaas Dedel. De meningen waren verdeeld. Omdat het ging om inmiddels verdeelde huizen, particulier eigendom van de individuele hoofdparticipanten, kon dat ook. Genotuleerd werd: *'De heren Theunemans, De Dieu, Dedel en Spiljeurs, verstaan haar huizen niet te verhuren aan arbeiders, dewelke een ander als bij Hollanders gaan werken.'* Dit hield dus concreet in dat de arbeiders in hun huizen ander werk moesten zoeken, in dienst van de Hollanders, en als dat er niet was of als dat niet gewenst was, dat men dan kon vertrekken. De rentmeester moest hen de huur opzeggen. De arbeiders in de woningen van Van der Maersche, Van Tol en Schilperoort konden blijven. Niet alle hoofdparticipanten waren aanwezig. Wat zouden die niet-aanwezige participanten doen? Al met al een behoorlijk onduidelijke situatie voor de Hoogeveense meiers. Als burens beiden werk hadden in het gebied van Zuidwolde, kon de een dit blijven doen, en moest de ander ermee stoppen of verhuizen.

Rentmeester Samuel Seijtz had nog meer vragen over het beleid omtrent de meiers: *'Of des heren gelieven is, dat de meiers de huizen mogen verhuren, aan die het hun goed dunk, en dat ze met drie huisgezinnen in een woning mogen huishouden, als weduwe, weduwnaar en jonge dochter, zonder dat ze eerst UE. dienaar daarom aanspreken, het welk nu in een jaar of anderhalf zo bij hun is gepraktizeerd, en evenwel kwaad gevolg maakt.'* Familieleden, formeel meerdere huishoudens uitmakend, konden die bij elkaar inwonen, waarbij in feite de meier woonruimte onderverhuurde aan dat familielid, kon dat, zonder overleg met de rentmeester? Daar waren de heren geheel en al tegen: *'De herenparticipanten verstaan niet dat iemand haar behuizing gehuurd hebbende dezelve aan anderen zal mogen verhuren, buiten kennis van de rentmeester, noch ook geen tweede familie bij haar mogen metter woon nemen.'* Zonder overleg met de rentmeester kon dat dus niet, maar wat wel en niet kon met goed overleg bleef nog enigszins open. Een tweede familie kon niet intrekken bij een meier. Gezien de tekst van de notulen bleef het open of een weduwe of weduwnaar bij een van zijn kinderen in mocht trekken. Blijkbaar liet men dat over aan de wijsheid van de rentmeester.

Voorgaande is een voorbeeld van arbeidsvoorwaarden in combinatie met een huurwoning van de baas, in de 17de-eeuwse context. Enige jaren later vinden we in de notulen nog een voorbeeld daarvan, namelijk een soort zwangerschapsverlof voor de rentmeester. De rentmeester hoorde namelijk eens per jaar op een min of meer vast moment naar Leiden te komen. Ruim voordien gaf

rentmeester Samuel Seijtz al aan dat hij niet aan deze verplichting kon voldoen. Het begint in de notulen van 4 augustus 1660 over arbeidsvoorwaarden voor arbeiders uit Amersfoort, werkzaam op het Hooge Veen: de rentmeester vraagt hoe om te gaan met de betaling van deze arbeiders die uit Amersfoort. De Hollandse participanten besluiten dat deze arbeiders 18-20 stuivers per dag zullen verdienen. De rentmeester vraagt tevens om uitstel van het presenteren van de rekening, zijn boekhouding, zo lezen we dan. Het zou nog maanden duren, voordat dit nodig was, maar hij had een goede reden om aan te nemen dat hij niet aan zijn verplichting kon voldoen. Zijn vrouw was namelijk zwanger. De rentmeester ontving alle begrip van de participanten. Het presenteren van de rekening werd uitgesteld. Hij hoefde niet naar Leiden te komen *“totdat zijn huisvrouw in de kraam zal zijn.”* Het liep niet helemaal zoals de rentmeester had verwacht, want ten aanzien van een al gepland bezoek verzocht hij opnieuw uitstel. We lezen in de notulen van 1 december 1660: *“Schrijven gekomen, zijnde van de rentmeester, waarin (hij) zich voor alsnog excuseert over te komen, vermits de indispositie van zijn huisvrouw, is ‘t zelve uitgesteld tot nader gelegenheid.”* De 11de januari 1661 kon op een vergadering worden gemeld dat de rentmeester nog niet kwam. Hem werd gelast *“te letten op ‘t afhakken van de eest, rondom over de hof.”* Kortom, hij kreeg zijn instructies ook wel schriftelijk. Ook zonder persoonlijk overleg dacht men in Leiden na over hoe de tuin en de omheining ervan bij de rentmeesterswoning van Samuel Seijtz op het Hoogeveen onderhouden moest worden. De 2e februari 1661 werd een brief aangehaald, waarin de rentmeester schreef over tien dagen ‘hier’ te zijn, in Leiden dus. Maar het werd maart. Op 8 en 9 maart 1661 deed hij zijn rekening, in een vergadering met de hoofdparticipanten.

RNDOM HET HUIDIGE HOLLANDSCHEVELDSE OPGAANDE, ARBEID IN HET VIERKANTE BLOK

We nemen de draad weer op waar we gebleven waren ten aanzien van de werkzaamheden in het Derde Blok (Triangel en Vierkante Blok samen), rondom het huidige Hollandscheveldse Opgaande. We lezen niets over het afgraven ervan, maar wel over het voorwerk, het graven van greppels en wijken, en het nawerk, het slechten en bemesten van de afgegraven ondergrond. De gegevens zijn niet spectaculair, maar het is het enige wat we weten over het werk in deze periode in dit deel van de velden.....

Uit de notulen van de Hollandse Compagnie van 21 oktober 1659: *“Is noch geresolveerd op het Derde Blok het begonnene nog zo ver te slechten als oorbaarlijk kan geschieden en doenlijk is. Voorts de rentmeester gelast, zoveel mest te bezorgen als doenlijk, en daarmee het nieuw geslechte te cultiveren en bezaaien; op het nieuwe opgaande op ‘t toekomende wel opwaarts aan te gaan met greppelen, maar niet opwaarts te graven, in den jare 1660, mits men alsdan is geresolveerd de oude wijken voorts door te graven. De aarde bij het nieuwe opgaande langs heen leggende en moetende na achteren gekrooid worden, aleer men de grifte kan verwijderen, zal tot gemene kosten worden achterwaarts gekrooid worden en ook de grifte verwijd.”* Men koos er dus voor om in het voorjaar van 1660 even niet verder te graven met het opgaande, maar wel met het graven van de wijken. Al de in 1659 afgegraven ondergrond moest geslecht en bemest worden. De summiere informatie uit de notulen is het enige wat we weten van het werk in dit gebied. We vervolgen met opmerkingen in de notulen in de jaren daarna.

Uit de notulen van de Hollandse Compagnie van 6 september 1660: Theunemans en Sinapius

zullen naar het veen gaan. Ze zullen zien *“of ook volgens gemene resolutie de opgaande in ‘t Hollands gemeen wel werd gevorderd, en daartoe ook naar behoren al is gegruppeld.”* Er was ook al een en ander besloten over het graven van de wijken, want een deel van hun opdracht was om te zien *“of de 5, 6, 7 en 8 wijken al zijn gegraven, om ieder zijn veen ter behoren te kunnen gebruiken, en ‘t geen nog niet opgemaakt, in ‘t toekomende precies mag worden gedaan.”* We hebben met deze laatste opmerking een prachtig ijkpunt, om aan te kunnen geven hoever men was met het graven van het Hollandscheveldse Opgaande en de omliggende wijken, in het Vierkante Blok. Voorgaande opmerking houdt in, dat de eerste vier wijken al gegraven waren, anders had men hier niet expliciet gewezen op de volgende wijken. Men kan alleen spreken over het graven van de 8ste Wijk, als het opgaande het gebied van de 8ste Wijk al had bereikt. Diverse opmerkingen in de notulen uit voorgaande jaren hadden het wel over het ‘verder opmaken’ van het opgaande, maar nu hebben we voor het eerst duidelijkheid. Dit is van belang voor de notities over het graven van de rest van het opgaande. In de huidige situatie vinden we de 8ste Wijk, het punt waar het Hollandscheveldse Opgaande in de zomer van 1660 zeker al lag, tussen de panden Hollandscheveldse Opgaande no. 61 en 63.

De tegenover elkaar liggende wijken op de noordkant en de zuidkant van het opgaande hadden het zelfde nummer. De wijken en hun ligging ten opzichte van de huidige panden aan het Hollandscheveldse Opgaande:

- 1ste Wijk: Net ten westen van no.3.
- 2de Wijk: Tussen no. 7 en no. 9.
- 3de Wijk: Net ten westen van no. 15.
- 4de Wijk: Net ten oosten van no. 19.
- 5de Wijk: Net ten oosten van no. 23.
- 6de Wijk: Net ten oosten van no. 27.
- 7de Wijk: Net ten oosten van no. 35.
- 8ste Wijk: Tussen no. 61 en no. 63.
- 9de Wijk: Tussen no. 67 en no. 69.
- 10de Wijk: Net ten westen van no. 81.
- 11de Wijk: Tussen no. 91 en no. 95.
- 12de Wijk: Ten westen van de Riegshoogtendijk.

Het opgaande lag er al wel, maar veel stelde dat toentertijd nog niet voor. Het opgaande was veel te smal en veel te ondiep, vonden de Hollandse participanten. We lezen dan ook in de stukken van hun vergadering van 8 en 9 maart 1661: *“Is geresolveerd, alzo de opgaande grifte te nauw wordt bevonden, en dat nodig dient verwijd, zo is geresolveerd in deze jare dezelve grifte te verwijderen, tot nog acht of tien voeten toe, en dat tot verval van de onkosten, daarom te doen, alsmede tot het verdiepen, als voor dezen in ‘t gemeen is geresolveerd, zal worden gelicht de som van tweeduizend gulden.”* Tweeduizend gulden, zoveel moest het kosten om het opgaande breder en dieper te maken. Dit geld moest opgebracht worden door de participanten. Dit is weer een mooi voorbeeld wat aantoont dat veenbezit bepaalt niet risicoloos was. Wie er niets mee deed, moest zijn aandeel ook betalen. Wanneer dit inhield niet gebeurde werd het veen verbeurd verklaard. We merken in de notulen dat men al een behoorlijk eind opgeschoten was met het vergraven van het veen in het Vierkante Blok, en het voorbereiden daarvan door het leggen van greppels en

wijken. De familie Bentinck werd blijkbaar al nerveus. Volgens hen was de scheiding tussen het Vierkante Blok en hun venen, de noordkant dus van het Vierkante Blok, vrij onduidelijk. Die scheiding was nog nooit met zekerheid vastgesteld. Ze vroegen rentmeester Seijtz of de Hollandse heren geen landmeter zouden kunnen sturen, zodat in het veld uitgemeten kon worden waar hun wederzijdse gebied ophield. Het ging in hun woorden om het gebied *'boven de hoogte van Alberts Holtien.'* Met 'boven' bedoelde men ten oosten en zuidoosten van het dorp Hoogeveen. De hoogte van Alberts Holtien was een denkbeeldige lijn, welke van Alberts Holtien uit naar het noorden liep; de westgrens van het latere Vierkante Blok.

We lezen hierover in de notulen van 4 januari 1662: *"Mits brieven waren gekomen van de rentmeester, waarin hij schrijft, dat de Heer Proost Bentinck gaarne had dat men een landmeter overzond om de scheiding van de hoogte van Alberts Holtien af tot hoger aan tussen zijn Ed. en ons op te maken, waarvan alzo nooit is gesproken, zo is goed gevonden aan de rentmeester te schrijven zijn Ed. het zelve bekend te maken en te zeggen dat men op de naaste bijeenkomst daarop elkander contantement te doen."* Kortom, de Hollanders zouden de zaak wel met Proost Bentinck bespreken als ze weer in Drenthe bij elkaar waren, als participanten van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen. Uit deze gang van zaken kunnen we opmaken dat de Bentincksdijk er in 1662 nog niet lag. Tenminste, niet in dit deel van de velden. Die dijk liep over de grens en de grens was onduidelijk, dus lag de dijk er toen nog niet. We kunnen er ook uit opmaken dat in 1662 of iets later er alsnog een greppel en een dijkje is gelegd tussen de Hollanders en de Bentincks. Het begin van de Bentincksdijk ten noorden van het Vierkante Blok was dus in of net na 1662.

Van der Maersche en Sinapius zouden in 1662 naar het veen vertrekken. Ze kregen uitdrukkelijk de opdracht mee te doen wat mogelijk was om de kolonisatie van de venen te bevorderen, zo lezen we in de notulen van 9 mei 1662. In hun instructies stond namelijk: *"En zo enige erven of huissteden bij de grifte heen in erfpacht kunnen uitgegeven, 't zelve te doen, op erfpachtsrecht, en erven te nemen voor van de weg bij de grifte heen te leggen tot acht a tien roeden diep, en dat alle op gelijke diepten."* De heren moesten zich ook bezig houden met het Hollandscheveldse Opgaande, zo werd hen 9 mei 1662 opgedragen: *"Zullen devoir doen om de verwijding en verdieping van de griften in 't veen te bevorderen."* De griften, de opgaanden, moesten breder en dieper worden gemaakt. De opdracht rondom de erfpacht verdient extra aandacht. Bij erfpacht is de erfpachtnemer niet eigenaar geworden.

De eigendomsrechten en de daarbij horende stem in de Hollandse Compagnie en de Compagnie van de 5000 Morgen blijven bij de officiële eigenaar, de participant van de Hollandse Compagnie die de grond in erfpacht uitgeeft. Omdat er duidelijk sprake was van *'erven uitgeven'* was men er niet op uit om landbouwgrond of weide in erfpacht uit te geven, maar ging het duidelijk om huisplaatsen. De erven die men in 1662 uit wilde geven werden 8 tot 10 roeden = 33 tot 41 meter diep. Daar kon een woning worden gebouwd met daarachter een moestuin. Van het oorspronkelijke beleid om grond te verkopen aan particulieren werd dus afgezien. Men koos er blijkbaar ook voor om niet verder te gaan met het bouwen van nieuwe meierwoningen, huurwoningen voor het personeel in vaste dienst. Men ging verder op de weg van erfpacht. De bewoners van een pand op erfpachtgrond waren zelfstandiger dan een meier, omdat men niet in dienst hoefde te zijn van de erfpachter.

De notitie maakt ons ook duidelijk dat men het koloniseren van de velden niet alleen overliet aan

de vragen van de mogelijke kolonisten. De Hollandse Compagnie voerde zelf ook een actief beleid om kolonisatie te stimuleren. Dat is begrijpelijk. De braak liggende ondergrond waar het veen van was verwijderd was in principe waardeloze grond. In cultuur brengen zou oogst op kunnen leveren, maar wie betaalde de arbeiders? Wanneer een kolonist een stuk grond in erfpacht nam leverde de grond concreet geld op en het vroeg minder investeringen. Het moet hier gegaan zijn over erven aan het Haagje, want verderop in de velden waren de in erfpacht uitgegeven gronden minimaal een halve wijk breed. De aangegeven maten maken ons tevens duidelijk dat men toentertijd nog niet dacht aan actieve kolonisatie van het gebied rondom het opgaande in het 2^e Blok en het Vierkante Blok. Daar zullen toentertijd al wel diverse hutten hebben gestaan. De seizoenarbeiders woonden namelijk dicht bij het turfveld in eenvoudige plaggenhutten, die te beschouwen zijn als werkketen. Als men er maar kon koken, eten en droog slapen, meer werd er niet van zo'n keet verwacht. Het in erfpacht uitgeven van de erven vond plaats in mei 1662. De heren waren 6 juni 1662 in Leiden terug. Ze deden die dag verslag van hun bevindingen aan hun collega-participanten. Helaas is hun relaas niet bekend. De stukken zijn verloren gegaan. Hierdoor ontbreekt het ons aan nadere informatie over de kolonisatie van de velden in die dagen. Met 'veld' wordt hier dus ook de omgeving rond het Haagje bedoeld.

Uit de notulen van 7 februari 1663: *“Alsnog zijn geresolveerd (...) te laten graven voor de Compagnie wat men oorbaarlijk graven kan, en nog vijftig roeden in 't Nieuwe Opgaande op te steken, zijnde geresolveerd geen geld voor de hand zijnde, ter behoorlijken tijd geld te verzorgen.”* Het huidige Hollandscheveldse Opgaande zou nog 50 roede, meer dan 200 meter verlengd worden. Als het geld ervoor niet op het Hooge Veen voor handen was - blijkbaar had men geen zekerheid over een goed gevulde kas bij de rentmeester - moest het maar uit Leiden overkomen. In deze notulen wordt ook gesproken over het 'graven in 't gemeen', in ongedeelde venen. Daarmee wordt duidelijk dat het Vierkante Blok nog steeds algemeen bezit was van alle Hollandse participanten. Hoever was men met het greppelen en met het opgaande? De greppel ging vooraf aan het opgaande. De greppel ontwaterde het veen en werd vervolgens uitgegraven tot een opgaande. Hiervoor werd al aangegeven dat na de uitvoer van de in 1655 gemaakte plannen de greppel in het traject van het opgaande doorliep tot 54 roeden (ongeveer 220 meter) voor de Riegshoogtendijk. Het opgaande zelf liep in de zomer van 1660 tot aan de 8ste wijk. Dat was de wijk die lag tussen de huidige panden Hollandscheveldse Opgaande no. 61 en 63. Vanuit dat punt werd in 1663 nog 50 roeden oostwaarts gegraven. Het opgaande lag vanaf dat moment tot een punt midden tussen de huidige panden Hollandscheveldse Opgaande no.71 en 73.

Hoe zeker zijn we daarvan? In hoeverre kloppen al deze berekeningen? Het laatste stuk opgaande werd gegraven naar aanleiding van een besluit van 7 juni 1664. Toen werd opdracht gegeven om een stuk opgaande te graven van 200 roeden, iets meer dan 800 meter. Daarna was het Hollandscheveldse Opgaande af. We weten dat het opgaande doorliep tot het punt waar het Zuideropgaande begon. Wie vanaf de kop van het Zuideropgaande 800 meter naar het oosten gaat komt uit tussen de huidige panden Hollandscheveldse Opgaande no. 71 en 73. Daardoor weten we zeker dat de berekeningen kloppen. Hoever liep de in 1655 geplande greppel door? Wanneer we 220 meter vanaf de Riegshoogtendijk meten dan komen we uit voor het huidige pand Hollandscheveldse Opgaande 91. Tussen de Riegshoogtendijk en het uiterste punt van de greppel in het traject van het opgaande lag niet meer dan iets meer dan de breedte van één wijk. De greppeltjes in het boekweitenland en de boekweitakkers zelf zullen al verder zijn gegaan. Heel het gebied van het Haagje tot de Riegshoogtendijk was al op de een of de andere manier aan snee gebracht.

HET VEENGEBIED RONDOM HET LATERE ZUIDEROPGAANDE

De grootste massa venen van de Hollandse Compagnie lag ten oosten van de Riegshoogtendijk. In het voorgaande werd gesproken over alles wat ten westen van deze dijk plaatsvond. Het gebied ten oosten ervan was misschien nog niet interessant voor de turfwinning, maar er gebeurde wel degelijk wat. Enerzijds was het de mens die hier voorzichtig ingreep, anderzijds was het de natuur die daarop reageerde, en stukje bij beetje veranderingen doorvoerde. En dat alles rondom het belangrijkste product dat het gebied op dat moment kon leveren. Dat was geen turf, dat was water.....

De 10de mei 1645 bepaalden de directeuren van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen: *'Dat de scholte van zijn WelEdele Heer van Echten gelast zal worden de verlaatslieden die het zij door sloffigheid of kwaadwilligheid haar water laten verlopen in boete te slaan en te executeren het zij van haar traktement, of anders gereetste middelen.'* Water was kostbaar, want bij gebrek aan voldoende water kon er niet gevaren worden. Maar water was er vaak niet genoeg in de zomermaanden, wanneer er juist volop gevaren moest worden. Het Riegmeer als waterreservoir was uiterst waardevol voor de watertoevoer van de Hoogeveensche Vaart, zo beseften de directeuren van de Algemene Compagnie. De zelfde 10de mei werd dan ook besloten: *'Dat bij de directeuren dit aankomende jaar diendende zal overlegd en geinspecteerd worden een middel om op het profijtelijkst een greppel of waterleiding in het veen te bekomen uit de Riegmeer.'*

Het onderzoek werd gedaan en beslissingen konden genomen worden. In 1647 hield de Algemene Compagnie zich bezig met de greppels in het Vierkante Blok en de waterleiding naar het Riegmeer: *"Op heden de 19de juni des jaars 1647 hebben de heren participanten raadzaam gevonden het greppelwerk, het welk gemaakt is van Alberts Holtgen naar de Riegmeer, te doen bevorderen, dat men door een derzelver het water uit de Riegmeer tot in het nieuwe opgaande van de heren Hollandsche participanten kan afleiden."* Een van de greppels zou verlengd moeten worden, tot in het Riegmeer, en zou zo het Nieuwe Opgaande van de Hollandse participanten van water kunnen voorzien. En liefst zo snel mogelijk. Dit werk zou geregeld moeten worden door de rentmeester. Het water van het Riegmeer zou op deze wijze via het Nieuwe Opgaande een grote bijdrage kunnen leveren aan het waterpeil in de Hoogeveensche Vaart. De penningmeester van Compagnie van de 5000 Morgen kreeg opdracht dit werk zo spoedig mogelijk uit te voeren. Men schreef trouwens in de originele tekst de naam van het Riegmeer nogal eens als 'Rijksmeer'. Men heeft blijkbaar niet begrepen waar de naam van afgeleid was. De Hollanders dachten dat het ging om het Rijksmeer, het meer van het Rijk.

Gezien de haast die er bij was zouden we kunnen aannemen dat de greppel naar het Riegmeer nog dat jaar gegraven was, maar de praktijk was anders. Toen de Algemene Compagnie 6 mei 1648 weer bij elkaar kwam, was de greppel nog steeds niet gegraven. Men constateerde: *'Vermits bij ondervinding gespeurd, dat door het opmaken van de greppel naar het meer de Rieg grote kwantiteit van water zou kunnen worden afgetapt ten dienste van (de) gemene vaart is goed gevonden het zelve met de allereerste te doen, en de WelEdele Heer van echten verzocht om het zelve te doen effectueren, en de besteding van dien te voltrekken.'* De greppel is dat jaar wel gegraven, want het jaar erop lag hij er. Maar hij was te smal. De 2de juli 1649 besloot de Algemene Compagnie: *'En terwijl de greppel naar het meer de Rieg en het Grote Meer dient noodwendig verwijd, is geresolveerd het zelve met de eerste te doen, op het aldaar bekwaamste*

en profijtelijkst, naar de gelegenheid van tijd en weer. 'Was de zomer van 1649 misschien aan de natte kant? Er werd in ieder geval nadrukkelijk rekening gehouden met het slechte weer, dat het werk aan de greppels flink kon belemmeren. Per slot van rekening werd de greppel niet gegraven in volledig ingeklonken en droog veen, maar in een nat en levend veenpakket.

Tijdens de vergadering van de Algemene Compagnie van 31 maart 1650 kwam de greppel weer aan de orde: *'Resolutie naar het meerstal de Rieg nu zal worden aangevangen en of die greppel naar het Grote Meer dient verbeterd te worden.'* Blijkbaar was de zo noodzakelijk gevonden verwijding en verbetering niet uitgevoerd. Men besloot die dag: *'De greppel naar het meerstal de Rieg zal met de eersten bij de hand genomen worden en de greppel naar het Grote Meer verbeterd.'* De afvoer van water van het Grote Meer was regelbaar via het schut achterin het Oude Opgaande. Die 15e maart 1650 vroeg men zich ook af wat voor straf degene zou krijgen, die het schut open zou zetten, en zo kostbaar water zou verspillen. Blijkbaar gebeurde dat wel eens. Men besloot: *'Die gene de Greppel van het Grote Meerstal open doet zonder consent van degene die het behoort, zal vervallen in een breuk van vijf goudgulden.'* Vijf goudgulden boete voor wie water van het Grote Meer verspilde. Daarmee hebben we ook de bevestiging dat het schutje in de greppel naar het Grote Meer, achterin het Haagje, daadwerkelijk is gebouwd.

Men noemde de verlengde sloot naar het Riegmeer de Riegsmeergruppe. Deze Riegsmeergruppe liep even ten noorden van de Hollandsche Dijk door het Vierkante Blok, van 't Èultie tot net over de Riegshoogtendijk, die toen nog geen echte dijk was, maar enkel een slecht zandpad. De Riegsmeergruppe ging daarna met een hoek zuidwaarts, evenwijdig met de Riegshoogtendijk, en liep even ten oosten daarvan. Dit werd het eerste door mensenhanden gegraven waterwerk in het Grote Blok, ten oosten van de Riegshoogtendijk. Het gedeelte Riegsmeergruppe in het Vierkante Blok is later geheel vervallen. Er is niets wat nog herinnert aan deze sloot. De functie werd helemaal overgenomen door het Hollandscheveldse Opgaande, toen dat uiteindelijk door het Vierkante Blok gegraven werd. De gruppe lag een flink eind ten zuiden daarvan, bij de Hollandsche Dijk. Ten oosten van de Riegshoogtendijk is nog een gedeelte van de Riegsmeergruppe bewaard gebleven. Het is de oude veenwijk, die we naast het Tramdijkje vinden.

We vinden de watervoorziening van de Hoogeveensche Vaart, en daarmee indirect de Riegsmeergruppe, nogal eens terug in de notulen van de Compagnieën. Nicolaas Dedel, Theunemans Junior en David van Baerle vertrokken in 1657 als gecommiteerden van de Hollandse Compagnie naar het veen. Ze kregen instructies mee voor overleg met de andere participanten van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen. Men werd op het hart gedrukt, zo lezen we in de notulen van 21 april 1657: *'Na voorgaande inspectie van de waterleiding uit het Riegmeer zodanige resolutie te helpen nemen, als tot meesten dienst en welstand zal bevonden worden te horen.'* Blijkbaar waren er klachten gekomen over de staat van de Riegsmeergruppe. De greppel, een brede sloot, lag midden in een natuurgebied, zodat het niet verwonderlijk is dat deze regelmatig dichtgroeide. Dit bevorderde echter niet de doorlating van het water, wat weer moeilijkheden gaf voor het waterpeil in de Hoogeveensche Vaart. Onderhoud was dus op zijn plaats. De eeuwenlang onaangetaste natuur werd door de ontwatering, die de Riegsmeergruppe en de andere greppels in het Grote Blok in gang zetten, voor altijd verstoord. Als we kaarten van het Hollandsche Veld van 1637 en uit de periode 1670-1677 met elkaar vergelijken¹⁵, zien we hoe groot de gevolgen waren voor het gebied, en wat de ontwatering betekende voor de meren. Als we de silhouetten van het Grote of Echtener Meer met elkaar vergelijken, zien we dat in de periode

1637-1670 de westelijke helft van het Grote Meer helemaal droog gevallen is. Dat was een gevolg van de sloot welke vanuit het Haagje oostwaarts liep. In het Vierkante Blok zijn in genoemde periode twee van de drie kleinere meren verdwenen. Ook enkele meren in het Grote Blok zien we in 1670 niet meer terug. Opvallend is dat er in 1670 meren in het Grote Blok ingetekend zijn, die we niet op de kaart van 1637 kunnen vinden. Eén van deze meren werd het Nije Meer genoemd. Dit zal betekend hebben dat het meer er nog niet zo lang lag. Een verklaring van dit alles ligt voor de hand. Door de in 1638 ingezette ontwatering van het gebied werd het water van sommige meren volledig afgevoerd. Het veen van het Vierkante - en het Grote Blok ging inklinken. Door glooiingen en hoogteverschillen in de onderliggende gronden ontstonden ook aan het oppervlakte van het veen nieuwe hoogteverschillen, waardoor zich op lager liggende stukken veen nieuwe meren vormden.

Het ontstaan van nieuwe meren op plaatsen waar ze daarvoor in historische tijden niet waren wordt bevestigd in de notulen van de Hollandse Compagnie. Men noteerde op 5 oktober 1667. *‘verscheiden brieven van de rentmeester zijnde gekomen, in de welke werd verhaald, zo van het vorderen van de greppel uit het nieuwe gevonden meer, als ook nopende het afvoeren van de geladen turf.’* De Leidse heren noteerden dat ze rentmeester Seijtz meer zouden aanmoedigen. We lezen hier tevens uit dat ook het *‘nieuw gevonden meer’* met een greppel aangesloten werd op het vaartenstelsel, om met zijn water de bevaarbaarheid daarvan te garanderen.

De participanten van de Hollandse Compagnie vormden in feite het eerste waterschap van het gebied. De methode was en bleef simpel en doeltreffend. Het voor de turfvaart zo kostbare water werd achter het schut in het Oude Opgaande flink opgestuwd. Het regelen van de waterstand ging in goed overleg tussen de participanten van de Hollandse Compagnie en de andere participanten van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen. Het besluit over het laten weglopen van het water liet men niet over aan veen- of rentmeesters. We weten het uit een notitie uit de notulen van de Hollandse Compagnie van 10 juli 1668, Nieuwe Stijl te Leiden. De dag erop was het 1 juli Oude Stijl, de kalender waarmee in Drenthe werd gerekend. Die dag zou het water uit het veen moeten weglopen, zo was overlegd binnen de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen, want de vaart was droog. Hiervoor en voor andere zaken, zou directeur Van der Maersche in het begin van de week erop naar Hoogeveen vertrekken, zo werd in Leiden besloten.

Tot zover de geschiedenis van de Hollandse Compagnie en het door haar beheerde gebied tot pakweg 1663. Het was een bloeiende periode waarin het hele gebied van het Haagje tot aan de Riegshoogtendijk aan snee werd gebracht. Een bloei waaraan een einde kwam tijdens de oorlogen in de daarop volgende jaren.

Dat is een onderwerp voor een volgend deeltje van deze studie.

NOTEN

-
1. De geschiedenis van de voorgaande jaren ligt vast in het vijfde en het zevende deeltje van dit onderzoek.
 2. Vergelijk bijvoorbeeld Topografische Atlas nr. 168 met nr. 333 van dezelfde atlas.
 3. Deze conclusie is te trekken na bestudering van kaarten. Schilperoort wordt bijvoorbeeld op kaart Topografische Atlas no. 170 nog wel genoemd als eigenaar van een halve wijk ondergrond in het Tweede Blok, maar we vinden hem niet terug onder de eigenaren van het later verdeelde Vierkante Blok of het Grote Blok. Deze blokken werden geheel en al eigendom van en verdeeld over de drie bekende ondercompagnieën. Dat houdt in dat tijdens de verdeling van deze blokken er nog slecht sprake was van drie rechthebbende personen of organisaties, en niet meer vier, zoals in 1643.
 4. Archief Huize Echten no. 1234. Indien niet anders vermeld, en in die gevallen dat er geciteerd wordt uit notulen, heeft dit betrekking op deze bron. Voor de duidelijkheid zei vermeld dat ik ook gebruik heb gemaakt van Archief Huize Echten no. 1241. Dit is een exacte kopie van de notulen, maar dan wel in een eigentijdser handschrift. De notulen werden in het begin van de 18de eeuw overgeschreven zodat de eigenaren van de De Vriese Compagnie uitgebreid geïnformeerd waren over de voorgeschiedenis van de Hollandse Compagnie, waar ze toentertijd nog actief in betrokken waren. Een lovenswaardige daad, en een zegen voor iedereen die niet vertrouwd is met de gotische lettering van de originele notulen.
 5. Als in deze studie gesproken wordt over de notulen van de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen, is steeds sprake van de bron Archief Huize Echten no. 876. De tekst hiervan is in de nummers 877 en 878 terug te vinden in een moderner handschrift.
 6. De informatie halen we uit een schets van het toenmalige Hoogeveen, voorkomend op kaart Archief Huize Echten no. 928A (3).
 7. Uitgewerkt in het zevende deeltje van dit onderzoek.
 8. Archief Huize Echten no. 891, blz. xliij. Dit grensconflict is uitgewerkt in deel zes van deze studie.
 9. Over de uiterlijke vorm en de werking van een verlaat meer in het twaalfde deeltje van dit onderzoek.
 10. Dit zien we op kaarten van Steven van Broeckhuijsen. Op dat punt was de verbinding tussen het latere Vierkante Blok en het veen ten oosten van de Riegshoogtendijk 50 roeden breed. Later werd dit veel breder, omdat de Hollandse Compagnie toen de venen kreeg ten zuiden van de Kerkenkavel. Aanvankelijk was dit niet het geval. Zie bijvoorbeeld de kaart van Stevin van Broeckhuijsen die bewaard wordt in het Archief van het Huis te Echten, no. 929A.
 11. Dit is uitgewerkt in het achtste deeltje van deze studie, over de ontwikkeling van het dorp Hoogeveen.
 12. Zie bijvoorbeeld Topografische Atlas no. 163D, in het Rijksarchief te Assen.
 13. De kaart met de scheiding en de grote van de kavels vinden we in Archief Huize Echten no. 923. De scheiding had plaats in de periode dat het gebied werd gekoloniseerd.
 14. Zie bijvoorbeeld Topografische Atlas no. 166, waar alle afmetingen op weergegeven zijn van het Vierkante Blok en omliggend veen.
 15. We vinden de nieuwe meren bijvoorbeeld op de kaart van Jan Carsten uit 1670, Topografische Atlas no. 168, Rijksarchief te Assen.